

ШЫН

№ 131
(17775)

2009 чылдың
ноябрь 12,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Нийтиел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүн эгелээн

Чазак Даргазының ажил-албаны

ТЫВА СПОРТЧУЛАРДА – 14 АЛДЫН МЕДАЛЬ

Ноябрь 4-8 хүннеринде Красноярск хоорайга, Красноярск крайның губернаторунун шаңналы дээш кикбоксингиге «Сибирь кубогу» дээш маргылдаа болуп эрткен. Аңаа Тывадан нийтизи-биле 23 спортчу киришкен.

Оларның он дөртү боттарының деңзизинге тергидээш, бирги черни ээлеп, Тывазынче алдын медальдарны эккелген. Ол ышкаш үш

кижи ийги черни шаңналынга төлептиг болуп, мөңгүн медальдарны алган. Алды кижилер үшкү черни ээлээш, хүлер медальдарны чаалап

алганнар. Меңги Бады, Начын Иргит, Кежик Монгуш, Аяс Суруу, Алдын-Херел Успун, Белек-Байыр Монгуш, Сылдыс-Ооржак, Кежик Сарыглар болгаш оон-даа өскелерге Тывазының адын Сибирьге төлептиг туткан дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол олар-биле ужура-

жылганы кылган. Аңаа Ш.Кара-оол тилекчилерге байыр чедирип, езулуг дайынчы эр кижиниң спортчу хевирин шилип ап, оон тергилерин апарып, чайынналчак тилелгелерни чуртунга эккел турарын чүгле оларның эвес, а бүгү тыва чонун дыка улуг чедиишкини, тилелге деп демдеглээн. Ол

ышкаш шак мындыг тилекчи спортчу оолдарны белеткеп чоруур тренерлерге өөрүп четтиргенин Дарга илередип, оларның спортзалдарына чүү херегин даңзылап эккээрин чагааш, херек болза, бокс рингилери-биле хандырып бээрин чугаалаан.

Бистиң корр.

Болуушкун

ӨРТЧҮЛЕРГЕ – ЧАА МАШИНА-ТЕХНИКА

Россияның Онза байдалдар яамызының сайыды Сергей Шойгу төрөөн республиказынга улуг кичээнгелиг. Оон дузазы кезээде өйшаанда болгаш амыдыралга чугула болуп турар. Тывага өрттөн камгалал техникалары, биче хемчээлдиг суднолар талазы-биле инспекция ажилынга катерлер база кээп турган.

Чоокку үеде Россияның ОВБ-зы өртке удур техниканың санын көвүдедирин планнап турар, ноябрь 10-да Тываның өрт албаны баштайгы партияның машиналарын алган.

Россияның ОВБ-зының сайы-

дының мурнундан ОВБ-ның Сибирь федералдыг төвүнүн начальниги Данияр Сафиуллин чаа 8 автомашинаның дүлгүрлерин тыва өртчүлерге тывыскаан. Ол дээр-ге өртке удур ажылгаар 2 авточада болгаш 6 автоцистерна-дыр. Олар Кызыл хоорайның 1 болгаш 2 дугаар, Барыш-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Танды, Тожу, Чаа-Хөл кожуннарның өрт кезектеринге аңгылаттынган.

Автотехниканы тывыскаан байырлыг хемчегге Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Кара-оол, ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.Иргит, Кызыл хоорайның мэри В.Ховалыг болгаш өскелер-даа киришкен. Байыр чедирешишкенин сөстөрине олар Россияның ОВБ-зының дуртулгазынга республиканың ОВБ-зынга болгаш Тывага деткимчези дээш өөрүп четтиргенин илереткенер.

Айлаң ДАРЖАА.

Авторнуң тырттырган чурклары.

ТУСКАЙ ӨӨРЕДИЛГЕ

ТР-ниң Үлетпүр болгаш энергетика яамызының харысгалыг ажилдакчылары ноябрь 11-де Тываның кожуннарында энергетиктерге тускай өөредилгиг семинарны эрттирген.

Адыр аайы-биле чидиг айтырыгларны чугаалашпышаан, бо семинарга ону шийирлеп болурунун аргаларын, тускай дериг-херекселдерни бүдүрүп турар заводтун төлээлерин чалап, энергияга камналгалыг дериг-херекселдерниң, оларның бот-шынарының болгаш бистиң республикамыска кайызы ажыктыг болурун өөренип көрүп, семинарның киржикчилерин чаа дериг-херекселдер-биле электроннуг хевирге таныштырган.

ЭРТКЕН ЧЫЛДЫЫНДАН ӨСКЕН

Тыва Республиканың Чазаа республиканың Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызының дыңнатканын езугаар 2009 чылдың III кварталында амыдырап-чурттаарының эң кудуку хемчээлин бир кижиге-ле 5283 рубль кылдыр тодараткан. Чурттакчы чонун бөлүктөрүнүн аайы-биле санаарга: ажил кылып шыдаар кижилерге – 5707 рубль, пенсионерлерге – 4159, уруг-дарыгга – 4997 рубль. Ийги кварталда бо саннар оон эвээш: амыдырап-чурттаарының кудуку хемчээли бир кижиге-ле 5216 рубль, ажил кылып шыдаар кижилерге – 5606 рубль, пенсионерлерге – 4084, уруг-дарыгга – 4940 рубль турган.

Амыдырап-чурттаарының эң кудуку хемчээли квартал санында санап үндүртүнер болгаш күрүнө эрге-чагыргазы база тус чер бот-башкарылга органны бо сан-чурагайларны ажы-төлдүг хамаатыларга күрүнө пособиенин хемчээлин тодарадырда, адресстиг социал дузаламчы кылырда, чединмес өг-бүлелерни илередирде, оон-даа өске пособиелер санаарда ажылгаар.

КУСКУ ДЫШТАНЫЛГАНЫ УЗАТКАН

Тывада күскү школа дыштанылгаларын бир неделя узаткан. Шак ындыг медээни республиканың Росхереглел хайгааралының эргелели берген.

Чүгле бо сөөлгү неделяда безин респираторлуг аарыгларның 1620 берге таварылгазы бүрүткеттинген. Республикада аарыыр чоруктун көргүзүү 10 муң кижиге онааштыр 52,1 болуп турар. Ол болза нийтизи-биле халдавырлыг чаданы 2,4 катап (20,9) ажып турар.

Күскү дыштанылга ноябрь 2-ден эгелээш, дүүн не дооступ, Тываның 176 школаларына кичээлдер эгелээр турган. Ынчалзажок неперээн ОРВИ ындыг байдалды тургузуп келген.

7 хонук дургузунда культура-массалыг болгаш спортчу хемчеглер эрттирерин хораан.

«Тува-Онлайн» медээлер агентилели.

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ АМЫДЫРАЛ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының алдыгы сессиязының үшкү хуралы ноябрь 6-да болуп эрткенни бистиң солунга парлаан бис. Ол хуралга депутаттар Хоойлужудулга палатазының даргазы Виталий Вальковтуң аарып турарын-даа барымдаалабайн, ажылындан хостааш, орнунга ооң оралакчызы, «Чөптүг Россия» политиктиг партияның тус чер салбырының баштыгы Борис Балчий-оолду депутаттар соңгуп алган.

Хүн чурумун езугаар ук сессияга 2010 чылдың болгаш 2011 база 2012 чылдарның планныг үезинде республика бюджетиниң дугайында хоойлу төлевилелин көөр ужурлуг турган. Ынчалза-даа депутаттар кандыг-даа тайылбыр чокка, республика бюджетиниң

төлевилелин «чедир ажылдап кылыры-биле» Чазакче дедир эгидерин шиитпирлээн турган.

Бистиң улуг дотациялыг республикавыска бюджетти дарый хүлээп алыры бөгүндө чугула айтырыг болуп турар. Оон республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдэзи, бөдүүн чоннуң моон соңгааргы амыдырал-чуртталгазы хамааржыр дээрзи кымга-даа билдингир. Чер-черлерде хөй-ниити организациялары, политиктиг партиялар бюджетти дарый хүлээп алырын чугулалап, олче кичээнгейни улгаттырып, республиканың чонунга Кыйгырыгларны хүлээп ап турар. Ам оларның чамдызын Силерниң кичээнгейиңерге парладывыс.

«ЧАҢГЫС ДЕМНИГ РОССИЯ»
ПОЛИТИКТИГ ПАРТИЯ

Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тывада регионалдыг салбырының ээлчег чок конференциязы октябрь 30-де болуп эрткен. Аңаа делегаттар Чазактын ажылдап кылганы 2010 чылда болгаш 2011 база 2012 чылдарның планныг үезинде республика бюджетиниң төлевилелин чаңгыс эп-сеткилдиг деткээн. Бюджетти социал-экономиктиг хөгжүлдени барымдаалап, кылыр ужурлуг чугула ажыл-херектерге дүүштүр тургусканын демдеглээн. Бирги ээлчегде көдээни хөгжүдеринче угландырган. Прогноз езугаар алырга, 2009 чылда көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң хемчээли 5060 млн. рубль, кол капиталга инвестиция — 3433 млн. рубль болур. 48,8 муң дөрбелчин метр чурттаар оран-саваны ажылгалга кириери көрдүнгөн. Чурттакчы чоннуң акша орулгазы өзер, айның ортумак шалыңы ортумаа-биле 18 муң рубль болур. Бо удаада күрүне албан-хаакчыларының шалыңын улгаттырбас. Күрүне аппарадының шалыңын улгаттырары-биле планда көрдүнгөн хөреңгини социал хлебче болгаш шко-лачыларның аыш-чемин организаастаарынче угландырган. Келир чылын дүжүметтерниң хандырылгасы — сургакчылаарының, дериг-херекселдер садып алырының, административтиг бажыңнарның капитал болгаш агар септелгелериниң чарыгдалдарын 15 хуу кызырар.

2010 чылды Туризм чылы кылдыр чарлаан, ол сорулгага акшаландырышыккынны ийи катап улгаттырган. Сайгарлыкчы чорукту деткиринге 15 млн. рубль көрдүнгөн. Келир чылдың бюджетинде республиканың тускай

сорулгалыг 30 программазын акшалан-дырары көрдүнгөн, ооң ниити түнү 771 млн. 876 муң рубль болуп турар. Ынчангаш социал адырда социал төлевирлерни акшалан-дырары 2009 чылдың деңнелинде хевээр арткан.

Бюджет чорудулгазын узамдыктырып, ону хүлээп алырын саададып туруп бээрге, чурттакчы чоннуң социал камгалалын куду-ладырынга, делегейниң саң-хөө кризиси болуп турар үеде өг-бүлелерниң хөй нуруу-зунга багай салдарны ол чедирер. Бистер ол дээш сагыш човап турар бис, чүге дээрге Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының саң-хөө кризисиниң үезинде бодунга алган харысалгалыг ажыл-чорудулгазының кол угланышыккыннарының бирээзи чурттакчы чоннуң социал камгалалын күштелдирери болгай.

Хүндүлүг чаңгыс аай үзел-бодалдыглары-выс! Бюджетти чогуур хуусаазында хүлээп алырының улуг ужур-дузалыын болгаш чугулазын барымдаалааш, чаңгыс эп-сеткилдиг сырый каттыжарынче силерни кыйгырып тур бис. Бистиң аравыста кижилер бүрүзү соңгукчулар мурнунга бодунуң харысалгалыгын медресе билир ужурлуг. Чон бистиң-биле кады. Парламент биле республиканың Чазакның бир демниг командазының ажылындан эрге-чагырганың ат-алдары, «Чаңгыс демниг Россия» партия-зының ат-алдары болгаш оларга идегел-бүзүрелдин деңнели хамааржыр.

Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партиязының Тывада регионалдыг салбыры.

РОССИЯНЫҢ ЛИБЕРАЛ-ДЕМОКРАТТЫГ
ПАРТИЯЗЫ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының даргазы Вальковту албан-дужаалындан Тыва Республиканың Улуг Хуралы хостаан. Ол үеде Вальков кадыкшылының баксырааны-биле эмнедип турган.

Депутаттарның ол туружун шын эвес деп санаар мен, чүге дээрге ол хоойлуга үндезилетинмээн. Ол чүгел ниитилелде кол-даан мөзү-шынар категорияларын хажытканы база мораль талазы-биле болдунмас ужурлуг корум-чурум чок түңнелди чедип алганы эвес, айыттыг эрге-хоойлу нормаларын хажыдарынга чедирер өжегерээн кылган, бодал каан чүүл деп көстүп турар. Билдингир-ле, хоойлуга удур байдалды организаастап тура, буруулуг кижилер боттарының кылып турар ол херээниң ниитилелге үнелели багай болурун билип, удурланышкыннар тургустуна берип болурун баш удур

көргөш-даа, оларның халдаашкыннарын оюп эрте бээрин улуг сеткилди-биле санап турганнар. Көрүп турарывыс бо байдалды организаастаан кижилерниң хөделиишкын-нери баш удур бодамчалыг кылганының дугайында түңнел илереп, көстүп турар.

Айыттыг байдалдың хоойлу езугаар болганы чигзинчиг болуп турарын РЛДП көрүп, а ол ышкаш РЛДП-ниң күзээшкын-нерин болгаш бодал-саналын өөренип көргөш, хоойлу езугаар тургустунган чурум-га бо таварылганың талазы-биле хыналданы чорударын болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулга эрге-чагыргазының органна-рынга мындыг байдалды болдурган буруулуг кижилерни харысалгага онаарын чөптүг деп санап тур мен.

В.А.ЕЛСУКОВ, РЛДП-ниң Тывада девискээр чөвүлелиниң даргазы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЧУННАР
ЧӨВҮЛЕЛИ

ТР-ниң Хоочуннар чөвүлели ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының спикерин хостаанынга хамаарыштыр хоочун-нарның санал-оналын дыңнаан. Хоочуннар-ның хөй кези Хоойлужудулга палатазының сессиязының шиитпирин:

1. Спикер В.Г.Вальковту албан-дужаалындан дарый хостаарының чугулазы чок болганы-биле;

2. спикерни ооң бодунуң чөпшээрели чокка (ооң бодунуң билдиришкын-дилээ чокка) азы боду хуралга олурушпааны-биле;

3. депутаттарның хемчеглеринге идеп-кейлиг киришпейн турган болза, ынчан ооң дугайында ол сессияга олурда, чугалажыр турганын демдеглед;

4. республикага бөгүн кол айтырыг — бюджетти хүлээп алыр болгаш кризисти эртери

деп, хоочуннар санап, депутаттарның хөделиишкын деткивейн, ону буруу шаап турар.

К.А.МАСПЫК-ООЛ, ТР-ниң Хоочуннар чөвүлелиниң даргазы.

Суд приставтарында

ЭРГЕ-АЖЫЫН КАМГАЛААРЫ-БИЛЕ

Тыва Республиканың Суд приставтарының хөй санныг ажылында байысаалга килдизиниң ажылы база бир чугула черни ээлеп турар. Ооң ажылының кол сорулгазының болгаш угланышыккынның дугайында килдистиниң начальниги Аида Черлиг-ооловна Тондуптан сонугаан мен.

— Баштай килдистиниң ажыл-дакчыларының дугайында кыска-зы-биле таныштырып көрейин. 2009 чылдың май айга чедир килдисте үш байысаакчы ажылдап турган болза, ам оларның саны 13 четкен. Ол дээрге, ажалдың хемчээли өскөн деп чүвени херечилеп турар. Кожууннарда байысаакчыларывыс база бар. Шупту конкурстка киришкеш, ажылче кирген, тускай эртемниг, арга-дуржулгалыг улус. Килдизиниң удуртукчузу суд приставтарының федералдыг албанның Тыва Республикада эргелелиниң удуртукчузунуң оралакчызы, РФ-тиң юстициязының ийиги класының күрүне чөвүлөкчизи Киров Иргитович Серен-Чимит.

Бистиң килдистиниң кол сорулга-зы — чээли болгаш өске-даа янзы-бүрү херектерге хамаарыштыр судтун үндүргөн шиитпирин херек-ке албас улуг организацияларның, хуу кижилерниң үе шаанда албан күүсеткен турарын чедип алыры. Күүсетпес болза, хоойлу езугаар кеземче херээнге онааштырар.

Килдистиниң ажилдакчыларының кеземче херээн оттурган херектериниң хөй кези алиментке хамаар-жыр. Каапкаш-даа барган болза, бодунуң-на төлүңге алимент төлээр хөңнү чок ада-иелерниң өрезин тыртар хемчеглер-биле ажалдап, чаштынып турар улусту дилеп тыпкаш, херек болза, херек от-туруп, ону контролгап ап турар бис.

— Аңаа бодап көөргө, бо айтырыг ындыз чидиг эвес даа ышкаш? — Амыдыралдың бергедеп, долу эвес өг-бүлелерде уруглар-ның санының көвүдөп турары-биле онутайылбырлап болур. Чединмес өг-бүлелерниң тыттып турарының бир чылдагааны база ында-дыр ийин. Уруглар эң-не камгалал чок улус болганда, олар күрүненин, ада-иениң долу хайгааралыгын турар ужурлуг турбуже, уруг-дарыын каапкаш баар улустун саны немежилп турарындан алимент тырттырар хоойлунуң күүселдезин улам шыңгыраткан, ол ооң кол сорулгазы — уругларның эрге-

ажыын камгалаары. Ол социал ужур-дузалыг улуг ажыл.

— Аида Черлиг-ооловна, суд приставтарының эрге-хүлээлгелериниң дугайында чугалап көрүңерме?

— Суд приставтарының ажылының адыры хөй угланышкынның, белен эвес. Кол утказы — судтун шиитпирин холга алган дораан алимент төлөвөс кижилерни дилеп тыварының бүгү аргаларын ажылгаар. Ажыл тыппайн турар кижилер болза, ажылга тургустунуп алырынга дузалажып, чонну ажылга хаара тудар төп-биле дугуржур. Ажылдыг кижилер болза, ооң ажылдап турар черинче бижикти чорудар. Оон аңгыда албан чериниң бухгалтериязындан алиментини шын чорудуп турарын хынап көөр эргелиг бис. Ажылдап-даа, ажалда-даа тургаш алимент төлө-вейин турар кижилерге кеземче херээн оттурары база бисте. Чүге дээрге алимент төлөвөс кемниг херек-тир. Мону база билип алза артык эвес-тир ийин. Алиментини ыяап-ла акша-биле төлээр албан эвес. Чарылган ада-ие аразында дугурушкаш, машина-балгат, чурт-талга бажыңы, эт-сеп, аыш-чем-биле төлөп база болур. «Өзүп кээр-ринге машина, дача бээр» мен

деп азап, чыл-чылы-биле чылды-рып, мегелеп чоруур адаларны чок деп база болбас.

— Суд приставтарының ажылының байдалы ниитизи-биле кандыгыл?

— Кижилер бүрүзү хүлээнген ажылынга харысалгалыг, хоойлу-дүрүмү сагып ажылдап турар. Бистиң республикага хамаарыш-тыр алыр болза, бо хуннерде истелгези доозулган судче кирген херектерниң саны 42 четкен. Ол дээрге байысаакчыларның эки ажылының түңнели-дир. Херек чедир истеттинмээн дээш, проку-рорнуң дедир эгиткен херектери амдызында чок.

— Алимент төлөвөс кижилер канчаар торгап, шиитпир, кезедип болурул?

— 2009 чылда алимент төлөвөс дөрт кижини эдип чазар ажылдар-же шилчиткен, шалыңының каш хуузуң күрүнеже шилчидер деп шииткелдер база үнгөн. Хосталга-зын казып шиитпир болур. «Катап чурттаар бис» дээш эптежи алган ада-иелерге судтун шиитпир-биле оттурган херекти соксадып база болур.

— Алиментиниң хемчээли чүддөн хамааржыр, бир өг-бүлөдө 2-3-даа уруг бар боор болгай?

— Ол судтун шиитпиринден хамааржыр.

— Сонугаан турар мындыг айтырым бар. Улгадып

келген ажы-тол кырып, чөп-чөп ада-иезинге дузалашпас таварылгаларны амыдыралдан көрүп болур, ол кырган ада-ие алимент негеп болур бе?

— Болур. Амдызында ындыг хомудалдар кирбейн турар. Күш-ыдал үезинде хирезинде кырган ада-иениң пенсиязынче көрүп алган олурар кижилерни чок деп болбас. А чамдыктары ада-иенин кырганнар бажыңынче дүргөн-не чорудуптары база бар болгай.

— Өжегээр алимент төлө-вейин турар деп чүвени кандыг фактылар бадыйткап тура-рыл?

— Судтан алимент төлээр би-жик алгаш, ол кижилер дөрт ай иш-тинде төлөвөс болза, кара өжегээр төлөвейн турар деп ону көөр. Оон ыңай суд приставтары кыйгыртырга келбес, ажылын чажырап, орулга-зының дугайында шын эвес медээ бээр болза, чажырганы дээш, аңаа даянып, кеземче херээн оттуруп болур. Чамдык кижилер кара өже-гээр күрүне ажылынче кирбейн, хуу сайгарлыкчыларда ажылдап ап турар болур. Ол дээрге алимент төлөвөсүнүң бир аргаы. Ботта-рының ажы-толүндөн оспаксырап, ойлап дескен, кээргел чок ада-ие-лерни дилеп, тывар дээш, суд приставтары ажылдап турар. Оларның ол берге ажылынга чоннуң дузазы база херек.

Раиса ЯНДАРА,
журналист.

ДАҢГЫРААНГА ШЫНЧЫ ЧОРУУ ДЭЭШ...

Россияның милициясы тургустунганындан бээр 92 чыл болганын бүгү чуртка ноябрь 10-да калбаа-биле байырлап эрттирген. Тыва Республиканың найысылалы Кызылга ол хүнге тураскааткан хемчеглер база болган.

ларының профессионал байыр-лалы езулуг бүгү улустун байыр-лалы болуп турарын айткан. Милиция ажилдакчылары эрге-хоойлу үрекчилери, кем-херек үүлгедикчилери-биле шийтпирлиг демисежип, күрүнениң сонургалдарын, чурттакчы чоннуң амыдыралын болгаш кадыын камгалап, эң-не бедик мөзү-шынарларын, маадырлык күш-ажылын көргүзүп турары республиканың социал-политиктиг болгаш экономиктиг байдалы турум болурунга боттут салдарны чедирип келгенин дем-деглээн.

Чазак Даргазы республиканың иштики херектер органның ажилдакчыларының ажил-чорудулгазынга доктаагаш, олар боттарының мурнунда салдыгган харысалгалыг ажил-херектерни күүседир дээш дүн-хүн чок шудургу ажилдап келгениниң түңнелинде, республикада ниити кем-херек үүлгедикчилери 10,5 хуу кудулаанын, кем-херектерни истеп аждаары экижээнин, аар кем-херек үүлгедикчилери 15 хуу кызырылганын дыңнаткан. Бо болза милиция ажилдакчыларының даңгыраанга шынчызының, күрүнениң болгаш төрөл чонунга төлөпиг бараан болурунун тодаргай херечизи болур. Шолбан Валерьевич республиканың милиция ажилдакчыларының сорулгаларын чугаалааш, олар хамаатыларының эргелерин болгаш хостуг

ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Милиция хүнүнге тураскааткан байырлап яамының бажынының хуралдаар залынга уламчылаан. Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол, Сибирь федералдыг округтун Тыва Республикада федералдыг Кол

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының бажынының чанында шөлге республиканың иштики херектер органның ажилдакчыларының болгаш милицияның хоочуннарының Милиция хүнүнге тураскааткан митингизи ноябрь 10-да эртенгиниң он бир шакта болган. Тыва Республиканың иштики херектер сайыды, генерал-майор Виктор Лесняк рапортту хүлээп алгаш, Тываның милиция ажилдакчыларынга болгаш милицияның хүндүлүг хоочуннарынга байыр чедирип чүве чугаалаан. Россияның милициясы тургустунганындан бээр 92 чыл болганын ол айтыкташ, бо үениң дургузунда эң-не берге, быжыг тура-соруктуг, эрес-дидим мергежилдин кижилери — корум-чурум камгалакчылары Россияның милициясының алдарлыг чаңчылдарын уламчылап, корум-чурум болгаш хоойлу-дүрүм сагылгазын камгалаарынга төлөпиг үлүүн кирип келгенин демдеглээн. Милицияның хөй санныг хоочуннарының корум-чурумну, эрге-хоойлуну камгалаар херекке кириген улуг үлүү дээш, ам-даа бо ажил-херекти чедиш-кинниг шийтпирлээринге дузаны чедирип турары дээш өөрүп четтиргенин илереткен. Виктор Иванович түңнелинде милиция ажилдакчыларының берге болгаш харысалгалыг ажилынга чедиш-киннери, быжыг кадыкшылды, өөрүшкүнү, өг-бүлелеринге бүгүлө чаагай кежикти күзээн.

Сайыт Виктор Лесняк баштаан митингиниң киржикчилери албан-хүлээлгезин күүседип чорааш амы-тынындан чарылган Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының органның ажилдакчыларының тураскаалыгга боодал болгаш дириг чечектерни салган.

Оон соонда республиканың ИХЯ-зының бажында яамының чаа дерип кылган дежурный кезээниң байырлыг ажадышкыны болган. Ону Россия Федерация-зының ИХЯ-зының негелделеринге дууштур дерип кылган. Республиканың Иштики херектер яамызының дежурный кезээ биле ОШАЧКИ-ниң дежурный кезээн чаңгыс черге ажилдаар кылдыр каттыштырган, ол кижилерниң

инспектору Александр Попов, Тыва Республиканың прокурору Павел Бухтояров болгаш республиканың эрге-хоойлу камгалаар органның удурткучулары, милиция ажилдакчылары, албан-хүлээлгезин күүседип чорааш амы-тынындан чарылган милиция ажилдакчыларының өг-бүлелериниң ээлери, ажи-төлү, милицияның хоочуннары болгаш өскелер-даа аңаа киришкен.

Россия Федерациясының иштики херектер сайыды, армия-генералы Рашид Нургалиевтиң милиция ажилдакчыларынга байыр чедирген бижини номчуурга, чыылганнар динмиттиг адыш чаккашкыннары-биле хүлээп алган.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол сес алгаш, милиция ажилдакчыларынга, оларның өг-бүлелеринге, милицияның хоочуннарынга байыры чедиргеш, милиция ажилдакчы-

чоруун камгалап, конституучу хүлээлгелеринге база даңгыраанга шынчы болурунга, даандырган берге болгаш харысалгалыг ажилын ак сеткилдиг күүседир дээрзинге быжыг бүзүрелин илереткен.

Сибирь федералдыг округтун Тыва Республикада федералдыг Кол инспектору Александр Попов милиция ажилдакчыларынга байыр чедирип чүве чугаалаан.

Республиканың иштики херектер органның боттарының ажил-херээн ак сеткилдиг күүседип чоруур милицияның ажилдакчыларынга шаңналдарны тывыс-кан.

Байырлыг хемчегниң киржикчилери концертти көргөн.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

ХЕРЕГЛЕЛДИҢ БАЙДАЛЫ- БИЛЕ ДУГУРЖУЛГАНЫ ЧАРАР

Ноябрь 7-де Германияның Gebr. Fink GmbH end Co. KG (ФРГ) болгаш «Тека» (ФРГ) фирмаларының төлээлери биле Тыва Республиканың тудуг сайыды болгаш ук яамының харысалгалыг ажилдакчылары ужурашкан. Ноябрь 9-та ТР-ниң Чазаның Бажынынга Шолбан Валерьевич Кара-оол ол фирманың ажилдакчыларын хүлээп алган.

Ужуражылганың эгезинде тудуг сайыды А.Г. Гришелевнок Кызылдың бажың тудар комбина-дының демир-бетон бүдүрер цегин эде кылырының төлөвилелиниң боттанып турарының дугайында таныштырган.

— Республиканың тудуг комплекзиниң эң чидиг айтыры — тудуг материалдарының чедиш-пезинде. Чыл келген тудум чурт-талга оран-саваларының ажыг-лалче кирип турары өзүп турар-даа болза, ам-даа республиканың бир чурттакчызынга 12,35 кв метр чуртталга шөлү онаажып турар. Ол Сибирь федералдыг округта эң кудуку көргүзүг. Ажыг-лалче кирип турар бажыңнарың 83 хуузу ыяш болгаш тууйбудан кылган тудуглар болуп турар. Ыяш болгаш тууйбудан кылган оран-сава-биле республиканың хереглелин хандыраары берге.

Оон кадында энергия дамчы-дар чагылар шупту азы хөй кези ыяштан кылган. Ол база бирги чер-гениң айтыры-дыр. Социал тудуг-лар: уруглар садтары, школаларны база тууйбу болгаш ыяштың дуза-зы-биле шийтпирлеп шыдаас бис. Ынчангаш Кызылдың бажың тудар комбинадының демир-бетон бүдү-рер цегин эде кылып ажилдады-рын үе негеп турар — деп, ол чуга-лады.

Фридрих Финк — «Финк алыш-кылар» деп фирманың төлээзи. Ол

төлээлеп чоруур фирмаларының бүдүрүп турары белен элтептер заводтарың бот-шынарларын, өртөөн болгаш бо фирмаларың делегей рыногунга ажилдаан дуржулгаларын таныштырды.

Ф.Финк Алтайга төрүттүнген, Сибирь чурттуг мен, 1991 чылда Барнаулдан Германияга көжүп киргеш, 1997 чылда тудуг фирма-зын ажадып, оон бээр тудуг мате-риалдары болгаш ону бүдүрер дериг-херекселдер талазы-биле ажилдап турар мен — деп бодун таныштыргаш, ук девискээрниң агаар-бойдузунга оон бүдүрүп турар заводтары таарыштыр кыл-дынганын чугаалады.

Ук фирманың бүдүрүп турар элтептер заводтары күжениш-киннери, бүдүрүкчүлүү-биле аңгы-аңгы дээрзин Ф.Финктиң электронуу слайдыларын таварыштыр агаар-бойдузунга таарыштыр ажилдап турарын көрүп, ужура-жылганың киржикчилери үнелеп көргөн.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оол катап-катап шүгдүнүп, өртөөн, күжүнүп, бүдүрүкчүлүүнү болгаш республиканың хереглелиниң аайы-биле тааржыр заводту садып алырын сүмележип, чээли, лизинг талазы-биле аргаларны көөрүн чугаалады.

Айлаң ДАРЖАА.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Д.А. Донгакты, В.Ш. Хомушкуну шаңнаарының дугайында

Көдээ ажил-агый адырынга чедиш-киннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле «Мал аарыглары-биле демисел чорудар республика станциязы» күрүне албан чериниң начальниги Дадар-оол Аракчаевич Донгакты, Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунуң «Западная» көдээ ажил-агый бүдүрүлгези кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилелдин машина-трактор бүдүрүлгезинин механизатору Владимир Шугдур-оолович Хомушкуну шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2009 чылдың октябрь 30

№ 250

Өвүр кожуунуң «Хандагайтының ниити билиг ортумак школазы» муниципалыг ниити билиг албан чериниң башкыларын школаның 70 чыл юбилейи-биле шаңнаарының дугайында

Өөредилге адырынга ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың өөредилгезинин алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты орус дыл болгаш литература башкызы Чечекмаа Минчиновна Ооржакка тыпсыр.

Өөредилге адырынга чедиш-киннери болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле школаның директору Мариса Маадыр-ооловна Начынны шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2009 чылдың ноябрь 3

№ 252

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле С.О.Данзынны шаңнаарының дугайында

Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунуң Кызыл-Мажалык суурнуң социал-экономиктиг хөгжүлдизинге кириген үлүг-хуузу болгаш идепкейлиг хөй-ниити ажылы дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел бижии-биле хууда сайгарлыкчы Светлана Ооржакковна Данзынны шаңнаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2009 чылдың ноябрь 9

№ 254

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

**«Административтиг хоойлу-дүрүм үрээр чоруктар дугайында
Тыва Республиканың Кодекси» Тыва Республиканың
Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында***Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың сентябрь 23-те
хүлээп алган**Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың октябрь 23-те
чүлдүз деп көргөн***1 чүүл**

2008 чылдың декабрь 30-де № 905 УХ-II «Административтиг хоойлу-дүрүм үрээр чоруктар дугайында Тыва Республиканың Кодекси» («Шын», 2009 чылдың январь 22-де, июль 23-те; «Тувинская правда», 2009 чылдың январь 30-де, август 6-да) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) 2 эгени дараазында уткалыг 2.5 чүүл-биле немээр:

«2.5 чүүл. Уругларның күш-дамыр болгаш мөзү-шынар сайзыралына хора чедирин болдурбазының талазы-биле негелделерни сагывазы

1. Юридиктиг эргелиг албан черлеринин азы чүгле эр-херээжен чорук кылыр барааннар сайгарары-биле бердинген юридиктиг эрге чокка сайгарлыкчы ажил-чорудулганы боттандырып турар хамаатыларның объектилеринге (девискээрлерге, бажың-балгаттарга), рестораннырга, пиво баарларына болгаш чүгле арага продукциязы, пиво база ооң үндезининге белеткээн суксуннарны сайгарары-биле бердинген өске-даа черлерге, база уругларның каддынга, оларның күш-дамыр, интеллектуалдыг, психиктиг, сагыш-сеткил болгаш мөзү-шынар сайзыралына хора чедирин болур черлерге уругларның (18 хар четпээн кижилеринин) турарын болдурбазының талазы-биле доктааттыг хемчеглерни хүлээп албазы, -

сагындырыг бээринге азы хамаатыларга 500-тен 1000 рубль чедир хемчээлге административтиг торгаалды онаарына; албан-дужаалдыг кижилерге - 3000-дан 5000 рубль чедир; юридиктиг эргелиг албан черлеринге - 30000-дан 50000 рубль чедир хемчээлге административтиг торгаалды онаарына чедир;

2. Уругларның (18 хар четпээн кижилеринин) дүнеки үеде (тус черини-биле 22 шактан 6 шакка чедир үеде) хөй-ниити черлеринге, ооң иштинде кудумчуларга, стадионнарда, парктарга, скверлерге болгаш ниити ажил-чорудулганын чорудуу черлеринге, юридиктиг эргелиг албан черлеринин азы «Интернет» четкизинче кириерин хандыраары-биле, а ол ышкаш садыглаашкын болгаш хөй-ниитинин чоменилге адырынга (организацияларга азы пунктуларга) ачы-дузаларны боттандыраарына бердинген, оюнтоглаа, хостуг үе эрттирер черлерге хоойлу-биле доктааттыг чорум езууга арага продукциязы, пиво база ооң үндезининге кылып белеткээн суксуннарны үүрмектеп садары көрдүнген черлерге юридиктиг эрге чокка сайгарлыкчы ажил-чорудулганы боттандырып турар хамаатыларның объектилеринге (девискээрлерге, бажың-балгаттарга), база өске-даа хөй-ниити черлеринге ада-иезинин (оларны солуп турар кижилеринин) азы уругларның киржилгези-биле хемчеглер эрттирерин боттандырып турар кижилеринин үделгези чокка турарын болдурбазының талазы-биле доктааттыг хемчеглерни хүлээп албазы, -

сагындырыг бээринге азы хамаатыларга 500-тен 1000 рубль чедир хемчээлге административтиг торгаалды онаарына; албан-дужаалдыг кижилерге - 3000-дан 5000 рубль чедир; юридиктиг эргелиг албан черлеринге - 30000-дан 50000 рубль чедир хемчээлге административтиг торгаалды онаарына чедир;

3. Бо чүүлдүн 1-ги база 2-ги кезектери-биле көрдүнген хоойлу-дүрүм үрээшкени дээш чыл дургузунда административтиг кеземчеге таварышкан кижинин ол-ла ажил-чорудулганы кылыры, -

хамаатыларга 1000-дан 2000 рубль; албан-дужаалдыг кижилерге - 5000-дан 10000 рубль; юридиктиг эргелиг албан черлеринге 50000-дан 100000 рубль чедир хемчээлге административтиг торгаалды онаарына чедир;

2) 3.2 чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;

3) 4.3 чүүлдү дараазында эдилге-биле бижири:

«4.3 чүүл. Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазының төлээлекчи органна-

рының хүлээп алганы хоорай округтарының болгаш суурларның девискээрлерин чаагай-жыдарының дүрүмнерин үрээри, -

сагындырыг бээринге азы хамаатыларга 1000-дан 3000 рубль чедир хемчээлге; албан-дужаалдыг кижилерге - 5000-дан 10000 рубль чедир; юридиктиг эргелиг албан черлеринге - 10000-дан 50000 рубль чедир хемчээлге административтиг торгаалды онаарына чедир;

2. Бо чүүлдүн 1-ги база 2-ги кезектери-биле көрдүнген хоойлу-дүрүм үрээшкени дээш чыл дургузунда административтиг кеземчеге таварышкан кижинин ол-ла ажил-чорудулганы кылыры, -

хамаатыларга 3000-дан 5000 рубль; албан-дужаалдыг кижилерге - 10000-дан 50000 рубль; юридиктиг эргелиг албан-черлеринге - 50000-дан 100000 рубль чедир хемчээлге административтиг торгаалды онаарына чедир;

4) 4.4 - 4.6 чүүлдери күжүн чидирген деп санаар;

5) 7.1 - 7.3 чүүлдери күжүн чидирген деп санаар;

6) 8.1 чүүлдүн 2-ги кезеэн күжүн чидирген деп санаар;

7) 9.1 чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;

8) 13 эгени дараазында уткалыг 13.5 - 13.7 чүүлдери күжүн чидирген деп санаар;

«13.5 чүүл. Бюджет акша-хөреңгилерин тускай сорулгазында өскээр ажыглаары

Бюджет акша-хөреңгилеринин алыкчызы айттыгган акша-хөреңгени алырын бадылаттыгган бюджет-биле, бюджет бижилгези-биле, бюджет акшаландырышкыннарын дугайында дыңнадышкын-биле, орулгалар болгаш чарыгдалдар смета-тазы-биле, чок болза бюджет акша-хөреңгизин алырынга үндезин болур (бир эвес ындыг ажил-херек кеземче ажил-чорудулганы болбайн турар болза) өске-даа документ-биле тодараттыгган негелделерге дүүшпес сорулгаларга бюджет акша-хөреңгилерин ажыглаары, -

албан-дужаалдыг кижилерге 4000-дан 5000 рубль чедир; юридиктиг эргелиг албан черлеринге - 40000-дан 50000 рубль чедир хемчээлге административтиг торгаалды онаарына чедир;

13.6 чүүл. Дедир эгидер үндезинге алган бюджет акша-хөреңгилерин эгидеринин хуусаазын үрээри

Бюджет акша-хөреңгилеринин алыкчызы дедир эгидер үндезинге алган бюджет акша-хөреңгилерин эгидеринин хуусаазын үрээри, -

албан-дужаалдыг кижилерге 4000-дан 5000 рубль; юридиктиг эргелиг албан черлеринге - 40000-дан 50000 рубль чедир хемчээлге административтиг торгаалды онаарына чедир;

13.7 чүүл. Бюджет акша-хөреңгилерин ажыглааны дээш төлевирлер шилчидеринин хуусааларын үрээри

Бюджет акша-хөреңгилеринин алыкчызы дедир эгидер үндезинге берген бюджет акша-хөреңгилерин ажыглааны дээш төлевирлерни доктааттыгган хуусаазында шилчиптези, -

албан-дужаалдыг кижилерге 4000-дан 5000 рубль; юридиктиг эргелиг албан черлеринге - 40000-дан 50000 рубль чедир хемчээлге административтиг торгаалды онаарына чедир;

9) 14.3 чүүлдү:

а) 8-ки пунктуу күжүн чидирген деп санаар;

б) дараазында уткалыг 12-ги пунктуу немээр:

«12) Тыва Республиканың республика бюджетинин акша-хөреңгизинге хамаарыштыр бо Кодекстин 13.5 - 13.7 чүүлдери-биле көрдүнген административтиг хоойлу-дүрүм үрээшкенин дугайында херектерни - Тыва Республиканың саң-хөө бюджет хайгааралының талазы-биле албаны; тус чер бюджеттеринин акша-хөреңгилеринге хамаарыштыр - Тыва Республикада муниципалдыг тургузулгаларның саң-хөө органнары;»

10) 14.5 чүүлдүн 2-ги кезеэнде:

а) 1-ги пунктуда «3.1 - 3.4, 3.6 - 3.11, 4.3 - 4.6, 4.8, 4.10 чүүлдери-биле, 5 эгенин, 6.3, 7.1 - 7.8 чүүлдери-биле (хамаатыларга хамаарыштыр); 9.1, 10.1 - 10.8 чүүлдери-биле» деп сөстөрни «3.1, 3.3, 3.4, 3.6, 3.11, 4.3, 4.8, 4.10

чүүлдери-биле, 5 эгенин, 6.3, 7.4 - 7.8 (хамаатыларга хамаарыштыр); 10.1 - 10.8 чүүлдери-биле» деп сөстөр-биле солугур;

б) 5-ки пунктуда «7.1 - 7.8» деп саннарны «7.4 - 7.8» деп саннар-биле солугур.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езуу-биле парлаан

**«Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн эргелеп-
башкарының дугайында» Тыва Республиканың
Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында***Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың сентябрь 23-те
хүлээп алган**Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың октябрь 22-де
чүлдүз деп көргөн***1 чүүл**

2001 чылдың ноябрь 9-та № 1143 «Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн эргелеп-башкарының дугайында (чаа эдилгези)» («Тувинская правда», 2003 чылдың август 2-де, декабрь 23-те; 2004 чылдың февраль 27-де, октябрь 21-де; 2005 чылдың декабрь 30-де; 2007 чылдың июль 26-да, декабрь 21-де; «Шын», 2002 чылдың июль 9-та; 2003 чылдың октябрь 23-те, декабрь 20-де; 2004 чылдың февраль 27-де; 2005 чылдың декабрь 29-та; 2007 чылдың декабрь 13-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Хоойлунун адында «(чаа эдилгези)» деп сөстөрни ал кааптар;

2) 1-ги чүүлдү:

а) 2-ги пунктуда «Күрүнениң эт-хөреңгизин эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

б) 16-гы пунктуда «азы өрелиг кижинин чарлааны» деп сөстөрни ал кааптар; «база (азы)» деп сөстөрнүн соонда «күүседир» деп сөстү «боттандырат» деп сөс-биле солугур;

3) 4-кү чүүлдүн 4-кү пунктузунда «күрүне-нежидер болгаш» деп сөстөрни ал кааптар;

4) 5-ки чүүлдүн адаккы «а» пунктузунда «Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

5) 6-гы чүүлдүн 3-кү пунктузунда «Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

6) 9-кү чүүлдүн 1-ги пунктузунда адаккы «б» база «г» пунктуларын күжүн чидирген деп санаар;

7) 10-кү чүүлдүн адаккы «в» пунктузунда «республиканың тускай сорулгалыг фондулары» деп сөстөрни ал кааптар;

8) 12-ги чүүлдү:

а) 1-ги пунктуда «а ол ышкаш» деп сөстөрнүн мурнунга «эргелеп-башкарып турар» деп сөстөрни немээр;

б) 3-кү пунктуун адаккы «б» пунктузун күжүн чидирген деп санаар;

9) 14-кү чүүлдүн 1-ги пунктузунда «Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органына» деп сөстөр-биле солугур;

10) 16-гы чүүлдүн 1-ги пунктузун дараазында эдилге-биле бижири:

«1. Тыва Республиканың Чазаа бойдус курлавырларын эргелеп-башкараты талазы-биле бодунун бүрүн эргелерин Россия Федерациязының Конституциязы-биле, федералдыг хоойлулар-биле, Тыва Республиканың Конституциязы-биле база Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле тургускан үндезинерге болгаш хемчээлдерге боттандырат;»

11) 17-ги чүүлдү:

а) адында «Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединин» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органының» деп сөстөр-биле солугур;

б) 1-ги пунктуда «Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «Күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

в) 2-ги пунктуда «Күрүне эт-хөреңгизин

хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш. КАРА-ООЛ
Кызыл хоорай
№ 1550 УХ-II
2009 чылдың ноябрь 2

эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «Күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

г) 3-кү пунктуу дараазында эдилге-биле бижири:

«3. Күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органының ажил-чорудулгазын республика бюджетинден акшаландырат;»

д) 4-кү пунктуу:

бирги абзацты дараазында эдилге-биле бижири:

«4. Күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органы;»

дараазында уткалыг адаккы «с» пунктуу немээр:

«с) эт-хөреңгизин Тыва Республиканың өнчүзүнден муниципалдыг өнчүже база муниципалдыг өнчүден Тыва Республиканың өнчүзүнче дамчыдып бээринин дугайында шийтпирни хүлээп алыр;»

12) 19-кү чүүлдүн 2-ги пунктузунда «Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

13) 22-ги чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;

14) 23-кү чүүлдү:

а) 1-ги пунктуу дараазында эдилге-биле бижири:

«1. Ажил-агый чорудар эргезин күрүне-нин унитарлыг бүдүрүлгелеринге быжыглаанындан аңгыда, Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүн объектилерин хавыраты дугайында шийтпирни Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазына дүүштүр күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органының кириерин-биле Тыва Республиканың Чазаа хүлээп алыр;»

б) 3-кү пунктуда «Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

15) 24-кү чүүлдү:

а) 1-ги пунктуда «Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

б) 2-ги пунктуда «коммерция ажил-чорудулгазын чорударына хамааты харылзааларының өске-даа кирикчилеринге, дүрүм езуугаар,» деп сөстөрни ал кааптар;

в) 3-кү пунктуда «Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

г) 4-кү пунктуу күжүн чидирген деп санаар;

16) 26-гы чүүлдү:

а) 3-кү пунктуу дараазында эдилге-биле бижири:

«3. Күрүне өнчүзүнүн объектилерин арендага бээрин, Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнген таварылгалардан аңгыда, аренда керээзин чарар эрге садыглаашкын түннелдери-биле боттандырат;»

б) 4-кү пунктуда «Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп-башкараты талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «Күрүне өнчүзүн эргелеп-башкараты адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлтирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

в) 5-ки пунктуда «Күрүне эт-хөреңгизин

эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

17) 27-ги чүүлдүн 2-ги пунктузунда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединиң» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органының» деп сөстөр-биле солугур;

18) 28-ки чүүлде «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

19) 32-ги чүүлдүн 2-ги пунктузунда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединиң» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органының» деп сөстөр-биле солугур;

20) 33-кү чүүлдүн 3-кү пунктузунун бирги болгаш ийги абзацтарында «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

21) 34-кү чүүлдүн 2-ги пунктузунда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

22) 35-ки чүүлдүн 3-кү пунктузунда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

23) 37-ги чүүлдүн 2-ги пунктузунда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

24) 38-ки чүүлдүн 3-кү пунктузунда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

25) 39-кү чүүлде:
а) 2-ги пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединиң» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органының» деп сөстөр-биле солугур;

б) 3-кү пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

в) 4-кү пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединиң» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

г) 7-ги пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединиң» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

26) 40-ги чүүлдүн 4-кү пунктузунда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

27) 41-ги чүүлде:
а) 2-ги пунктуу дараазында эдилге-биле жиир;

«2. Күрүне албан черлерин Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга, Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга, уставынга (дүрүмүнге) үндезилеп тургузар болгаш ажалдадыр;»

б) 3-кү пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

28) 42-ги чүүлде:

а) 2-ги пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

б) 5-ки пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

в) 6-гы пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединиң» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органының» деп сөстөр-биле солугур;

29) 45-ки чүүлдү күжүн чидирген деп санаар;

30) 46-гы чүүлде:

а) 1-ги пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

б) 3-кү пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединиң» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

в) 4-кү пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

г) 5-ки пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединиң» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

31) 48-ки чүүлдүн 2-ги пунктузунда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

32) 50-ги чүүлде:
а) 1-ги пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

б) 3-кү пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

в) 4-кү пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

г) 6-гы пунктуу күжүн чидирген деп санаар;

33) 51-ги чүүлде:
а) 1-ги пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органының» деп сөстөр-биле солугур;

б) 3-кү пунктуу ийги абзацында «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитеди» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органы» деп сөстөр-биле солугур;

в) 4-кү пунктуда «Күрүне эт-хөрөңгизин эргелеп-башкаар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне комитединде» деп сөстөрни «күрүне өнчүзүн эргелеп-башкаар адырда күүсекчи эрге-чагырганың төлээлеттирген органында» деп сөстөр-биле солугур.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоарай

№ 1556 УХ-И

2009 чылдың ноябрь 2

Күрүне биле хуу кижилерниң кады ажылдажылгаларында Тыва Республиканың киржилгезиниң дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2009 чылдың сентябрь 23-те хчлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың октябрь 23-те ччлдүз деп көргөн

1 чүүл. Бо Хоойлунуң таарыштырар чүүлдери

1. Бо Хоойлу Тыва Республиканың де-вискээринге күрүне биле хуу кижиниң кады ажылдажылгазының иштинге тургустунар хоойлу-дүрүм таарыштыраргазының үндезиннерин болгаш харылзааларны органи-застаарының ниити принциптерин доктаадыр.

2. Бо Хоойлу Тыва Республикага күрүне биле хуу кижилерниң кады ажылдажылгазының бүгү хевирлериниң турму сайзы-ралының байдалдарын хандыраарында, Тыва Республиканың экономиказын болгаш социал адырны хөгжүдеринге материалдыг, саң-хөө, интеллектуалдыг, эртем-техниктиг курлавырларны кады санавышаан күрү-ненин, муниципалдыг, хуу кижилерниң курла-вырларын кириштиреринче болгаш үр-түннелдиг ажылгаарынче угланган.

2 чүүл. Тыва Республикага күрүне биле хуу кижилерниң кады ажылдажылгаларында киржилгезиниң принциптери

Тыва Республикага күрүне биле хуу кижилерниң кады ажылдажылгаларында киржилге дараазында принциптерге үндезилетинер:

1) хоойлу-дүрүмнүг;
2) Тыва Республиканың ол харылзаа-ларның киржикчилери-биле дең эрге үнде-зининге дугуржулгалар чарары-биле база күүседире-биле холбашкан харылзааларга киржилгезиниң, оон иштинде концессиялдыг;

3) дугуржулгалар чарар эрге дээш, оон иштинде концессиялдыг, конкурстун киржик-чилериниң, оон иштинде россияжи болгаш даштыкы юридиктиг эргелиг албан черле-риниң дискриминация чогуунуң;

4) дугуржулгалар киржикчилериниң, оон иштинде концессиялдыг, эргелерин болгаш хоойлу езуугаар эрге-ажыктарын сагыыры-нын;

5) күрүне биле хуу кижиниң кады ажыл-дажылгазын боттандыраар айтырыглар талазы-биле харылзааларның көскүзүнүң;
6) күрүне биле хуу кижиниң кады ажыл-дажылгазының талалары бодунга хүлээлге-лерни эки тура-биле хүлээп алырының, оларның күүселдезиниң хандырылганының;

7) дугуржулгаларның, оон иштинде концессиялдыг, талаларының ак сеткилдиг болгаш бот-боттарында орулгалыг кады ажылдажылгазының принциптеринге үнде-зилетинер.

3 чүүл. Бо Хоойлуда ажыглап турар кол билишкннер

1. Бо Хоойлунуң сорулгаларында дараа-зында кол билишкннерни ажыглаар:

1) күрүне биле хуу кижиниң кады ажыл-дажылгазы – Тыва Республиканың дугур-жулгалар, оон иштинде концессиялдыг, чарарының база күүседириниң аргазы-биле боттандыраар социал ужу-дузалыг телеви-лелдерни боттандыраарында россияжи азы даштыкы юридиктиг эргелиг албан черлери-биле, чок болза бөдүүн эштежилгениң керээ-зи-биле (кады ажыл-чорудулга дугайында керээ-биле) юридиктиг эрге чокка ажылдап турар юридиктиг эргелиг албан черлериниң каттыжышкыны-биле бот-боттарында орулгалыг кады ажылдажылга;

2) дугуржулга – россияжи азы даштыкы юридиктиг эргелиг албан чери-биле, чок болза бөдүүн эштежилгениң керээзи-биле (кады ажыл-чорудулга дугайында керээ-биле) юридиктиг эрге чокка ажылдап турар юридиктиг эргелиг албан черлериниң каттыжышкыны-биле Тыва Республиканың өмүнээзинден Тыва Республиканың Чазаа, бир болза Тыва Республиканың Чазааның эрге бергени Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының чарары керээ;

3) партнер (кады ажылдаар эжи) – дугуржулга үндезининге ажыл-чорудулганы боттандыраар турар россияжи азы даштыкы юридиктиг эргелиг албан чери, бир болза бөдүүн эштежилгениң керээзи-биле (кады ажыл-чорудулга дугайында керээ-биле) юридиктиг эрге чокка ажылдап турар юри-диктиг эргелиг албан черлериниң катты-жышкыны;

4) талалар – дугуржулгада киржип турар Тыва Республиканың өмүнээзинден Тыва Республиканың Чазаа, бир болза Тыва Республиканың Чазааның эрге бергени Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганының органы болгаш партнер;

5) дугуржулга объектизи – дугуржулгага дүүштүр тургузуп, чаартып азы ажыглаар эт-хөрөңги;

б) дугуржулга объектизиниң чаартыры – чаа технологияларны шигээдириниң, бүдү-рүлгени механизастаарының болгаш авто-матчыдарының, эргилээн болгаш элээн дериг-херекселди оон улуг бүдүрүкчүлүг чаа дериг-херексел-биле чаартырының болгаш солугурунун үндезининге эде чаар-тылга талазы-биле, а ол ышкаш дугуржулга объектизиниң оон чамдык кезектериниң технологтуг азы хүлээлгелиг сорулгаларын өскертириниң талазы-биле, дугуржулга объектизиниң характеристикаларын болгаш ажылгал шынарларын экижидериниң талазы-биле өске-даа хемчеглер;

7) дугуржулга объектизиниң ажылгалы – дугуржулга объектизин дугуржулга объек-тизиниң сорулгазынга дүүштүр партнернуң дугуржулга-биле тодараткан чуруму база негелде езуугаар, оон иштинде барааннар бүдүрер, ажылдар кылыр, ачы-дуза чедирер сорулгаларга ажылгаары болур.

2. Бо Хоойлуда ажылгалтынып турар, бо чүүл-биле тодараттынмаан билишкннерни болгаш терминнерни федералдыг хоойлу-жудулга-биле тодараткан уткалары-биле ажыглаар.

4 чүүл. Күрүне биле хуу кижилерниң кады ажылдажылгаларында Тыва Респуб-ликаның киржилгезиниң хевирлери

Күрүне биле хуу кижилерниң кады ажылдажылгаларында Тыва Республиканың киржилгезин дараазында хевирлерге бот-тандырып болур:

1) Тыва Республика партнер-биле шим-чевес (шимчээр) эт-хөрөңги объектизи (дугуржулга объектизи) тургузар сорул-галар-биле партнерга дугуржулга-биле көрдүнгөн ажыл-чорудулганы кады ажыл-даар эжи боттандыраарында эргежок чугула дугуржулга объектизи болуп турар Тыва Республиканың өнчүзүндө турар чер участоктарын (моон ыңай – чер участоктары дээр) база (азы), өске-даа шимчевес база (азы) шимчээр өнчү-хөрөңгини бээр, оларга өнчү болгаш оон дараазындагы ажылгалын боттандыраар эрге дугуржулга-биле тода-раткан чурум езуугаар болгаш байдалдарда, дугуржулгада тодараткан хуусаа иштинде партнерга турар, ол доостурга партнер ону Тыва Республиканың өнчүзүнче дамчыдып бээр;

2) Тыва Республика шимчевес (шимчээр) эт-хөрөңги объектизиниң (дугуржулга объек-тизиниң) чаартылганын боттандыраар сорул-галар-биле партнерга Тыва Республиканың өнчүзүндө турар чер участоктарын, өске-даа шимчевес база (азы) шимчээр эт-хөрөңгини бээр, өнчү эргези болгаш оон дараазындагы ажылгалын боттандыраар эрге дугуржулга-биле тодараткан чурум езуугаар болгаш байдалдарда, дугуржулга-биле тодараткан хуусаа иштинде партнерга турар, ол доостурга, партнер ону Тыва Республиканың өнчүзүнче дамчыдып бээр;

3) партнерлар (кады ажылдаар эжишкн-лер) инвестициялыг, инновациялыг телеви-лелдерни боттандыраары-биле өнчүнүң холушак хевириниң организацияларын тургузар;

4) күштүг хоойлужудулга-биле көр-дүнгөн өске-даа хевирлерге тургузар.

5 чүүл. Дугуржулгаларның объекти-лери

1. Күрүне биле хуу кижилерниң кады ажылдажылгаларында Тыва Республиканың киржилгезин дараазында эт-хөрөңги соста-вынче кирип турар дугуржулга объектилерин тургузар (чаартыр) болгаш (азы) ажылгаар сорулгалар-биле боттандыраар:

1) транспорт инфраструктуразының болгаш транспорттун, оон иштинде демир-орук, автомобиль, агаар, суг транспорту болгаш ниити ажылгалдыг транспорттунун өске-даа хевирлери;

2) коммунал ажыл-агыйының, оон иш-тинде суг, чылыг, газ болгаш энергия ханды-рылганының, суг аңгылаарының, агып турар суглар арыглаашкынының, амьдырал хан-дырылга артыңчыларының (боктарын) болбаазырадылга болгаш узуткаашкын объектилер, а ол ышкаш Тыва Республика-ның чуртталга оран-сава болгаш улус чурт-тавайн турар фондунун ажылдаарын болгаш чаагайжыдылганын хандыраар объектилер системаларының;

3) шимчеп чоруур база стационар харыл-зааның болгаш телекоммуникацияларның объектилериниң;

4) эмчи, баш удур эмнээшкн болгаш

кадык камгалал системанын өске-даа ажыл-чорудулгазын боттандырырынга ажыглаар объектилерин;

5) эртем, өөредилге, кижизидилге, культура болгаш социал хандырылга объектилеринин;

6) туризмни, рекреацияны болгаш спорт-ту чорударынга ажыглаар объектилеринин.

2. Партнернун (кады ажылдаар эжинин) бо чүүлдүн 1-ги болгаш 2-ги пунктуларында айыттыгач өнчү-хөреңги составынче кирип турар дугуржулга объектилерин тургузарын (чаартырын) болгаш (азы) ажыглаарын дугуржулганын негелделеринге дүүштүр чорударын, бир эвес өске чүүл федералдыг хоойлужудулга-биле доктааттынмаан болза, чөпшээрээр.

6 чүүл. Күрүне биле хуу кижилеринин кады ажылдажылгаларынга Тыва Республиканың киржилгезинин негелделери

1. Күрүне биле хуу кижинин кады ажылдажылгазынын дугайында дугуржулганы дараазында таварылгалардан аңгыда, дугуржулга чарар эрге-чөгүс конкурсу эртеринин аргазы-биле чарар:

1) чыдар черин шынгаздып алыры-биле холбашкан төлөвилелди боттандырып турда, чер иштин ажыглаар эргелиг кижиле дугуржулга чарарынын;

2) конкурс комиссиязынче конкурсука ийи саналдарны киригенде азы бир эвес конкурс комиссиязы конкурс документилеринин негелделеринге, оон иштинде конкурстун үнелел барымдааларынга конкурсука кириген саналдарнын ийден эвээжи дүжүп турар деп санаан таварылгада.

2. Бо чүүлдүн 1-ги пунктузунда көрдүнгөн негелделерден аңгыда, күрүне биле хуу кижилеринин кады ажылдажылгаларынга Тыва Республиканың киржилгезин дугуржулгаларга күштүг хоойлужудулга карыш-как чок кандыг-даа өске негелделерни дугуржуп алганда боттандырып болур, оон иштинде:

1) дугуржулга езугаар партнернун хере-лекчилерге барааннарны (ажылдарны, ачы-дуза чедирилгелерин) бээринин хандырыл-газын;

2) партнернун дугуржулга объектинин эдилээрин соксадырын (түр үеде тургузарын), кажан ындыг соксадышкын (түр үеде тургузар ажил) ажып эрттинмес күштүг чылдаганын барымдаазы-биле тургустунган таварылгадан аңгыда, а ол ышкаш бир эвес федералдыг хоойлужудулга-биле өске чүүл көрдүмзүн болза, күштүг болуп турар хоойлужудулгада болгаш дугуржулга көргөн өске-даа таварылгаларда Тыва Республика-биле дугуржурун;

3) бир эвес дугуржулга объектинин Тыва Республиканың өнчүзүнче дамчыдар апарган таварылгада, Тыва Республикага дугуржулга объектинин, оон шынарынга негелдени кылбышаан, дамчыдып бээринин чурумун болгаш хуусаазын;

4) бир эвес дугуржулга объектинин Тыва Республиканың өнчүзүнче дамчыдар апарган таварылгада, Тыва Республика дугуржулга объектинин дараазында ажыглаар сорулгалар-биле медээлерни, өнчү-хөреңгини болгаш эргелерни, оон иштинде интел-лектуалдыг өнчүнү, дамчыдарынын чурумун;

5) бир эвес дугуржулга объектинин Тыва Республиканың өнчүзүнче дамчыдар апарган таварылгада, Тыва Республика дугуржулга объектинин ажыглаарына шилчи-дери-биле Тыва Республикага эргежок чу-гула хуусаа иштинде дугуржулга объектинин ажыглаарынын чурумун;

6) дугуржулга объектинин тургузарынын болгаш (азы) чаартырынын талазы-биле ажылдарны күүсидиринин, ону ажыглаче кириеринин, а ол ышкаш ол хуусааны узадырынын хуусаазын;

7) дугуржулга езугаар дамчыдып берип турар өнчүнү тударынын, а ол ышкаш айыт-тыгач өнчү-хөреңгинин таварылга болуп үрелиринин азы үрелиринин айылынын негел-дезин болгаш дамчыдылганын хуусаазын;

8) дугуржулганын тала бүрүзүнүн дугуржулга объектинин тургузарынга (чаарты-рынга) болгаш (азы) ажыглаарына эргежок чугула киржилгезинин, оон иштинде акша-ландырышкынын, эт-хөреңги азы өнчү-хөреңги эвес эргелерин дамчыдып бээринин хемчээлин азы ону тодарадырынын чурумун;

9) Тыва Республиканың өнчүзүндө турар дугуржулга объектинин ажыглааны дээш кириер ужуруг төлөвирин;

10) дугуржулга объектинин тургуска-нынын (чаартканынын) болгаш (азы) ажы-лаанынын түннелинде чедип алыр ужуруг техника-экономикаг көргүзүлгелерин болгаш характеристикаларын;

11) дугуржулга объектинин ажыглап турда барааннар бүдүрүлгезинин, ажылдар күүселдезинин, ачы-дуза чедирилгезинин хемчээлин;

12) Тыва Республиканың дугуржулга күүселдезинге контролду боттандырырынын чурумун;

13) дугуржулганын тала бүрүзү күлээлге-лерин күүсидирин хандырырынын арга-ларын;

14) партнернун дугуржулга объектинин барымдаалыг чылдаганын-биле өске эрге-лерге дамчыдарынын, бир болза сонгаар-ладыр негелде-биле садарынын аргазын, а ол ышкаш дугуржулга тодараттыгач барымдаалар күштүг апарганда, немелде дугуржулга чарылгазы чокка эргелерин чөп-шээрел-биле дамчыдып бээринин аргазын, оон иштинде акшаландырышкын керээ-зинин иштинге акша негелдезинин чөпшээрелинге;

15) дугуржулга езугаар күлээлгелер күүселдезин хандыдар сорулгалар-биле партнерга дугуржулга езугаар эргелерни болгаш күлээлгелерни дамчыдып бээринге, оон иштинде негелде болгаш (азы) өре дам-чыдылганын эргезин чөпшээрел дамчы-дып бээр чурумга, а ол ышкаш дугуржулга объектинин долаага өшө өске-даа эрге-ге дамчыдып бээринге чөпшээрелге бээр-инин чурумун айтыр. Айыттыгач чөпшээрелди дугуржулга көрдүнгөн негелде-лерге дүжүп турар тодаргай кижиге азы элээн каш кижилерге, ол ышкаш бөлүк кижилерге хамаарыштыр берген бооп болур;

16) партнернун бодунга күлээнип турары база (азы) дугуржулгада партнернун тала-зында кирип турар өске-даа кижилерин боттарынга ап турары күлээнишкин болгаш банк магадылалын кады санааны-биле, ком-пенсация болгаш магадылал күлээлгелери;

17) дугуржулганын негелделерин күүсе-динге контролду боттандырырынын тала-зы-биле болгаш тодаргай хөделишкыннер күүселдезин, дугуржулга иштинге акша-хө-реңги чылдазын болгаш хуваалдазын чору-дарынга, дугуржулга езугаар хемчээлге база чурум езугаар өске-даа төлөвирлерни чору-дарынга, а ол ышкаш дугуржулга езугаар өске-даа эргелерин болгаш күлээлгелерни күүсидиринге чөпшээрелди бээринге дугур-жулгада кирип турар өске-даа кижилерин эргелерин болгаш күлээлгелерин;

18) дугуржулга объектинин ажыгалын боттандырыры-биле партнернун кириш-тирип турары организацины, оон-биле керээнин чугула негелделерин, бир эвес федералдыг хоойлужудулга-биле өске чүүл көрдүмзүн болза, Тыва Республика-биле дугуржурун;

19) партнернун дугуржулга объектинин тудуун (чаартылгазын) чорудары-биле ки-риштирип турары ажыл күүсидикчинин (чингине ажыл күүсидикчинин) болгаш оон-биле керээнин чугула негелделерин Тыва Республика-биле дугуржурун;

20) партнёр дугуржулга негелдезин улуг хажыткан таварылгада азы дугуржулгада айыттыгач өске-даа таварылгалар тургус-тунганда, чижээ, онза байдалдарны баш бурунгаар болдурбазынын, чавырылды-ларынын азы ондакты азы уржуктарны чай-ладырынын, кадыкшылдыг, өнчү-хөреңгинин болгаш юридиктиг эргелиг албан черлеринин айыыл чок чорунун болгаш дериг-херек-селдин камгалалынын, долгандыр турар хүрээлелдин камгалалынын талазы-биле база дугуржулгада тодараттыгач байдал-дарда Тыва Республика партнерун, бир бол-за өске-даа кижилерни дугуржулга объек-тинин ажыглаарында чаладыр эргезин;

21) дугуржулганын негелделерин чаңгыс талалап өскерттиринин база (азы) оон күүсел-дезинден чаңгыс талалап ойталаарынын хо-вар таварылгаларын;

22) күштүг болуп турар хоойлужудулга карышкак чок өске-даа таварылгаларын.

3. Бо чүүл-биле доктааттыгач дугуржул-галарны чарарынын чуруму федералдыг хоойлужудулга-биле таарыштыр шийтпир-леттинмез хоойлу-дүрүм хамаарылгала-рынга ажыглаттынар.

7 чүүл. Дугуржулгалар чарар эрге-ге конкурс

1. Конкурсту дугуржулга чарарынын дугайында Тыва Республиканың Чазаанын күлээп алган шийтпиринге дүүштүр эрттирер болгаш олче дараазында чадаларны кириер:

1) конкурс эрттиреринин дугайында дыңнадыгны парлап үндүрер;

2) конкурска кирип чыгыларын күлээп алырын;

3) конкурс саналдарынын үнелелин болгаш конкурстун тиелекчизин илередир;

4) дугуржулга негелделерин чугаалажыр сорулгалар-биле конкурстун тиелекчизи-биле чугаалажышкынын чорударын;

5) дугуржулга чарарын кириер.

2. Конкурс, кажан конкурс докумен-тилерин күрүне чажыдын тургузуп турар медээлерин таварылгалардан, а ол ышкаш

күштүг болуп турар хоойлужудулга-биле көрдүнгөн өске-даа таварылгалардан аңгыда, киржикчилерин составынын тала-зы-биле ажык болур. Сөөлгү таварылгада конкурсту бо чүүлдүн 1-ги кезээнин 1-ги пунк-тузунда айыттыгач чаданын эрттирилгези чокка эрттирер, ынчан конкурска кирип эргелиг кижилерге медээни бижимел дың-надышкын хевиринге боттандыраар.

3. Тыва Республиканың Чазаанын өмүнээ-зинден төлээлекчи орган конкурс докумен-тилеринин утказын, конкурс эрттиреринин дугайында медээни чарлап дыңнадырынын чурумун болгаш конкурстун түннелдерин, конкурска кирип чыгыларын бээрин, конкурска кириген саналдын үнелел барым-даазын тодарадыр. Конкурс комиссиязынын составын Тыва Республиканың Чазаанын шийтпир-биле бадылаар.

4. Конкурс документизинге конкурстун дараазында барымдаалары бар турар:

1) дугуржулга объектинин техникаг-экономикаг көргүзүлгелери;

2) дугуржулга объектинин тургузарынын база (азы) чаартырынын хуусаалары;

3) дугуржулганы күүсидир сорулгалар-биле Тыва Республиканың Чазаанын тала-зындан кириер ужуруг акшаландырыш-кынын хемчээли, эт-хөреңгинин азы эт-хөреңги эргелеринин даңызы;

4) партнернун дугуржулганы күүсиди-ринге кириштирер ужуруг акша-хөреңги-зинин хемчээли;

5) дугуржулга талазы-биле бодунун кү-лээлгелерин партнернун күүсидирин ханды-раары;

6) партнернун бодунга күлээнип турар ондактары;

7) конкурс документилери-биле көрдүн-ген өске-даа барымдаалар.

5. Конкурстун тиелекчизи конкурс комис-сиязынын түннелдери-биле конкурска кири-ген саналы өске конкурс киржикчилеринин конкурска кириген саналдарына бодаарга, эң эки негелделерлиг конкурс киржикчизи болур.

6. Конкурс саналдарынын үнелелин болгаш конкурстун киржикчинин тодара-дырынын дугайында конкурс комиссия-зынын шийтпир чылдаганын болур бол-гаш конкурс эрттиреринин дугайында дың-надыгны парлап үндүрер-биле көрдүнгөн чурум езугаар конкурска кириген санал-дарны чугаалажып көөрүнүн хуусаазы эрткен хүнден эгелээш, он ажил хүнүнүн дургузунда парлаттынар ужуруг чогуур протоколга бижиттинген турар ужуруг.

7. Конкурс саналдарын чугаалажып көөрүнүн болгаш анаа үнелел бээринин хуусаазы конкурс саналдарынын чагаа хавын ажыдып чаккан хүнден эгелээш, 60 хонуктан эртпес ужуруг.

8. Бир эвес конкурс саналдарын сайгарып чугаалашканынын түннелдери-биле конкурс саналдарынын чаңгызы-даа конкурс доку-ментизинде доктааттыгач барымдааларга дүүшпезинин дугайында шийтпир күлээп алдыгач болза, конкурсту болбаан деп санаар. Бир эвес конкурс саналдарынын чагаа хавынын чазар үеде чедир конкурс комиссиязынга чаңгыс-даа конкурс саналы кирибээн болза, конкурсту болбаан деп санаар.

9. Конкурс документизи конкурс киржи-чилеринге оларнын кайы-бирээзинин кон-курска кирип кызыгаарлаан үндезин чок негелделиг, оон иштинде барааннар демдек-теринге болгаш хандырылга демдээнге айтышкынын, тускай аттыг, патентилерлиг, ажыктыг модельдиг, бүдүрүлгө дүрзүлүлүг азы барааннар бүдүргөн чернин адын кириген болбас ужуруг.

10. Конкурс комиссиязынче конкурс саналдарын кириеринин хуусаазы төнөринге чедир, кайы-даа үеде, конкурс киржикчизи бодунун конкурска кириген саналын өскер-тир азы дедир алыр эргелиг.

11. Конкурс киржикчизи конкурс санал-дарын кириеринин чаңгыс азы ол-ла чада-зынын иштинге конкурска ийи азы оон хөй саналдар кириер эргези чок.

12. Бир эвес конкурс саналдарынын чагаа хавынын чазар үеде конкурс комиссиязынга чүгө чаңгыс конкурс саналы кириген болза, конкурс комиссиязы конкурс саналынын үнелелин боттандыраар болгаш, бир эвес конкурс саналы конкурс документизинге тааржып турар болза, конкурсту болбаан деп санаар, ындыг таварылгада айыттыгач кижиле дугуржулга конкурс эрттирил-гези чокка чардыгач бооп болур.

13. Тиелекчи доктааттыгач хуусааларда дугуржулга чарарында ойталаан таварыл-гада, конкурс саналдарын сайгарып чугаа-лашканынын болгаш үнелел бергенинин түннелдери-биле конкурс саналы конкурс тиелекчизинин саналдан негелделеринин соонда, дараазында эң эки негелделерлиг болган конкурс киржикчизи-биле дугур-

жулга чарарынын дугайында шийтпирни Тыва Республиканың Чазаа күлээп алыр эргелиг.

14. Тиелекчинин соонда, дараазында эки конкурс саналы кириген конкурс киржикчизи киржикчиге дугуржулга чарарынын дугайын-да саналды база (азы) дугуржулга төлөви-лелин чоруткан хүнден эгелээш, 90 хонук дургузунда дугуржулга чарарында ойталаан таварылгада, конкурсту болбаан деп санаар.

8 чүүл. Дугуржулгаларны чарып база күүсидип турда, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынын бүрүн эргелери

1. Тыва Республиканың өнчүзүндө турар объектилерге хамаарыштыр дугуржулга чарарынын дугайында шийтпирни Тыва Республиканың Чазаа күлээп алыр.

2. Дугуржулганы, а ол ышкаш концес-сиалдыг дугуржулганы, Тыва Республиканың өмүнээзинден Тыва Республиканың Чазаа, бир болза Тыва Республиканың Чазаанын эрге бергени Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазынын органы федералдыг хоойлужудулганын болгаш бо Хоойлунун негелделеринге дүүштүр чарар.

3. Партнернун дугуржулганын негелде-лерин күүсидири дээш контролду Тыва Республиканың Чазаа, бир болза Тыва Республиканың Чазаанын эрге бергени Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазынын органы чорудар.

9 чүүл. Дугуржулгаларны чарып база күүсидип турда, кады ажылдап турар черлеринин эргелеринин магадылалдары

1. Тыва Республиканың күрүне органна-рынын азы ол органнарнын албан-дужаал эдилээр кижилеринин хоойлу дүүшпес хө-делишкыннеринин (хөделишкын чок чо-руунун) түннелинде партнер карылгалыг болу берзе, хамааты хоойлужудулгазынга дүүш-тур анаа чедиртинген когаралдарнын орнун тургузарын магадылаар.

2. Дугуржулга күштүг болуп турар үеде партнернун байдалын баксырадып турар, оон иштинде дугуржулга чарарынын үезинде күштүг болуп турган Тыва Республиканын нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларынга деңгээрге, партнерга немелде күлээлгелер берип турар Тыва Республиканын норма-тивтиг хоойлу-дүрүм актызын күлээп алыры дугуржулганын негелделерин өскерттирге үндезин бооп болур.

Дугуржулга чарып турган хүнде турган дугуржулга негелделерин партнернун өнчү эрге-ажыктарын хандыраар сорулга-биле да-раазында чылдаганын тургустунганда өскертп болур:

1) дугуржулга талазы-биле кайы-бир күлээлгени Тыва Республиканың хажыткан азы багай күүсеткен таварылгада;

2) Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазынын кайы-бир органы партнернун дугуржулга езугаар бодунун күлээлгелерин күүсидиринге шалтыктап турар шийтпир күлээп алганда азы хөделишкын кылганда, оон иштинде партнернун ажил-агый чорудулгазынга үндезин чок киржилге тургустунганда;

3) конкурс документилеринде айыттыгач медээлер-биле херек кырында медээлерин дүүшпейн турарын, ол ышкаш партнернун дугуржулга (концессиалдыг дугуржулга) езугаар күлээлгелерин күүсидиринге шал-тыктап турар өске-даа частырыларны бол-гаш шын эвес чүүлдерни илереткен таварылгада;

4) партнерга берген чер участогунда дугуржулга чарып турар үеде чок турган болгаш билдинмес турган шалтааразыннар илереттингенде.

10 чүүл. Күрүне биле хуу кижилеринин кады ажылдажылгаларынга Тыва Республиканың киржилгези-биле холбашкан чарыгдалдарны акшаландыраары

Күрүне биле хуу кижилеринин кады ажылдажылгаларынга Тыва Республиканың киржилгези-биле холбашкан чарыгдал-дарнын акшаландырышкынын Тыва Рес-публиканың республика бюджетинин акша-хөреңгилеринден боттандыраар.

Дугуржулга объектилерин тургузары-биле (чаартыры) болгаш (азы) ажыглаары-биле холбашкан чарыгдалдарны тургуза-рынын болгаш акшаландырышынын чурумун Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

11 чүүл. Бо Хоойлунун күштүг болуп кириеринин чуруму

Бо Хоойлу ону албан езуу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 1552 УХ-11

2009 чылдың ноябрь 2

Тыва чечен чогаалдың оруунга арыг, чылыг изин арттырып каан чогаалчы, А.М. Горький аттыг литература институтунун баштайгы тыва доозукчузу, Тываның Чогаалчылар эвилелинин кежигүнү Монгуш Баянович Доржу бо чылын чеден харлаар турган. Ол 1939 чылдың ноябрь 20-де Өвүр кожунунун Солчур сумузунга төрүттүнген. «Сында одаглар», «Ынакшыл», «Хөрлээ», «Суг-чинчилер» деп шүлүк номнарының база «Сыргалар» деп новеллалар чыындызының автору. Тыва дылче орус болгаш совет литератураның классиктеринин чогаалдарын очулдурган.

дээн бодалды катаптаан-даа ышкаш болур. Ынчалза-даа кичээнгейлиг номчутарга, ук шүлүк сөс дугайында, а ханылай бээрге, шүлүкчү кижинин сөске кичээнгейлиг болурунун дугайында дээрзи илереп кээр.

«Кижичүрэн хензиг чүве
Бүргедиптер дүлгээзинниг.
Кижичүрэн хензиг чүве
Бүлдейтиптер сорунзалыг...»
(«Анчыг сөс»)

Бүгү-ле чүвени дорт адап, эгенмейн чана-гаштааш, ыят чокка көргүзүп бижип турар апарган амгы үеде кижинин чырык сагыш-сеткилин үстүндө одуругларда ышкаш шак ынчаар арыг, чараш, камныг кылдыр илередип бижип чоруур чогаалчылар хөй бе?

А ол дээрге бедик шүлүкчү (поэтиктиг) культураның эң кол демдээ болгай. Шынап-ла, Монгуш Баянович Доржунун чогаалдарындан бистиң чамдык чогаалчыларымыска бо-ла таваржы бергилээри төнмөс-батпас ыы-сыы-даа, хоозун каткы-хөг-даа, ааска боду-ла эпиг дүжөр алгал-мактал-даа, диң-мирээшкин дег даңгырактар-даа, чалчыктар

эвес, а «сагыш-сеткил шынаазында». Чаңгыс бо «сагыш-сеткил шынаазы» деп метафорадан безин тыва шүлүкчүлериниң дыка хөй чогаалдары укталганын кичээнгейлиг номчукчу амгы үеде эскерип болур.

Монгуш Доржунун бот-кызыгаарлаашкынныг туружу, кара чаңгыс бөдүүн эпитет, чүве ады азы кылыг сөзү-биле шүлүктүн утказын, ыяңгылыг хөөнүн болгаш тускай чырыын көргүзүптери дээш-ле, оон-даа өске онзагай шынарлары оон шүлүк культуразының бедик чадазынга турганын херечилеп, улуг-даа, бичии-даа чогаалчыларга үлегер бооп турар.

Литература институтунга кады өөренип, чаңгыс өрээлге чурттап, сагыш-сеткил дыка чоок чораан эжи – шылгарангай орус шүлүкчү Николай Рубцовтун бир шүлүүнде – «... Словами тихими, скучными
Благодарит свою судьбу...»

... Идет себе в простой одежде
С душою светлою, как луч!»

– дээн бо одуруглары, сактырга-ла,

БЕДИК ПОЭТИКТИГ КУЛЬТУРАНЫҢ ШҮЛҮКЧҮЗҮ

• М.Б. Доржунун 70 харлаан оюнга

«Ынчан мырыңай бичии мен.
Ынакшылды билбес мен...»

Бо одуруглардан эгелзэн «Чойганмаа» деп балладазын Тывага билбес кижичүрэн барык турбаанын, ынчан бодум бичии чораан-даа болумза, дыка эки сактыр мен. «Чойганмаа-ның» бирги кезээ 1968 чылда чогаалчының «Ынакшыл» деп номунга үнген дораан тыва лириктиг поэзияның дээр дээн чогаалдарының санынче кире бирген. Ук балладада лириктиг маадырның Чойганмаа деп кыска хамаарыштыр тыптып кел чыдар сагыш-сеткилин дугайында чаңгыс-даа сөс чок, чүгле солун болгаш чаптанчыг төөгү. Ынчалза-даа шүлүктүн сөөлгү «Чүрээм күжүр чашла хевээр» дээн дың чаңгыс одуруу номчукчунун сеткил-чүрээнин бир-ле тускай хөөнүг хылынга дээй каапкаш, бүгү шүлүкчө бир янзылыг көөр кылдыр негей бээр. Ынакшыл бар деп албадавайн-даа турар, чок деп удурланмайн-даа турар. Монгуш Доржунун поэзиязының өскөлдөрүн ылгалып турар эң не кол онзагай шынарларының бирээзи – дорт улдаан чаңгыс-даа сөс ажыглавайн, шак мындыг чуга болгаш камныг аргалар-биле кижичүрэн ханы чажыт бодал-сагышын оттуруптары. Кандыг-ла-бир улуг салым-чаянның хөгжүмчүнүн кара чаңгыс хылга чаңгыс катап билдирер-билдирбес кылдыр дээй каапкаш, улустун бүгү-ле сеткил-хөөнүн серт кылдыр оттура кааптары дег...

Чижээлээрге, мендилешкен кыс кижини, холун анаа-ла сунган эвес, а сунуп берген кылдыр көргүзгөргө, ол шимчээшкин таварыштыр топтуг болгаш ээлдек чаңныг херээжен кижинин омур-хевири ала-чайгаар чуруттунуп кээр.

«Сунуп берген холун чылыы

Судалымда кыппышаан чор».

(«Челген аъттар дууглары...»)

Сагыш-сеткилдин хөделиишкинин «кус-пактап, ошкап, эй тыртып» дээн чижектег дорт айтып турар сөстөр ажыглавайн, лириктиг маадыр ынакшаан кижинин «чаъжын суйбап» турар кылдыр чураша, оон ол хире арыг болгаш кем чок шимчээшкин таварыштыр илередиптерге, бүгү шүлүктүн ниити сагыш-сеткили дыка бедик, хээр, чуга болгаш чырык апарып, номчукчунун бодал-сагыжына база шак-ла ындыг хөөннерни оттуруп эгелээр.

«Сактырымга дүүн чаа-ла

Чаъжын суйбап чораанзыг мен»

(«Сөңээ»)

Бодаарга-ла бөдүүн ышкаш, ынчалза-даа сеткилдин лириктиг хөлээшкинин илередир хөй-ле янзы-бүрү аргаларны шишкип тургаш, шүлүкчү үстүндө айытканымыс оворну шилип алган, оон шилилгезинин түңнелин кордүвүс.

Бо-ла бүгү эскерилгер болгаш бодалдарны Монгуш Доржу бодунун бир шүлүүнде база-ла даштындан көөргө, бөдүүн хептиг, ынчалза-даа иштиги утказы оон бодунун бодунга тургузуп алганы поэтиктиг хоойлу-редозу бооп болгу дег одуруглар-биле бадыткан илереткен. Бөдүүн болгаш сөске камныг одуругларны баштай чүрүтүп номчутарга, улуска билдингир «кижи сеткили хээр»

чугаазы дег чеме-хала-даа, хаваа дүгүне берген өөредиг-сургаал-даа, анаа-ла чараштаан сөстөр дизиң-даа тыппас бис.

Ол бүгүнүн орунуга дааранып олурар бөдүүн херээжен кижинин омур-хевири кандыг-даа ыйдыышкын, күжеништин болгаш ыткыр сөстөр чокка, бүгү делегей-биле үзүлбөс сырый харылзаалыг кылдыр көстүп турар:

«Эргижирзэн чернин кырын

ынак сарыым

Эде даарап, чаартып

орган ышкаш болду»

А бир эвес даңгырак дугайында чугаа бар-даа-болза, ол чалбышталган сүртенчиг сөстөр эвес, а хензиг бөдүүн чечек болуп көстүп кээр:

«Даңны уткуур дая чечээ

Даңгырактың таңмазы-ла»

Ам артында чечек мында бирги черде турар, а даңгырактың таңмазы – деңгеле бооп, чечектин омур-хевири бир-ле чаа янзылыг кылдыр болгаш шүлүкчүнүн анаа бедик хамаарылгазын көргүзеринге дузалап турар.

А ынакшыл дугайында төнмөс-батпас ыы-сыылыг, ыткыр даңгырактарлыг, каас-көя алгаашкыннарлыг эмге-тикчок шүлүктер-биле «Ынчалза-даа күзелинни // Дужап алыр хөңнүм чогул» дээн одуругларны канчап деңгээр боор?!

А оон шүлүктеринде, чаа чуп каан шил дег арыг суг дүвүнде чүзүн-бүрүн эртинелер бооп көстүп чыдар өң-баазын сай-даштар дег, боттарының бир-ле тускай чырыгы-биле чайынналып каап тургулаар чурумалдарның болгаш омур-хевирлериниң оода кажын-даа болза эскерип көрээлиңер. Чижээлээрге, дамырак-тыр. Шулурашкан, кыңгырашкан, сымыранган, даштар баштаан, чайынналган дамырактар дугайында биживзэн чогаалчы барык чок деп болур, ынчалза-даа Монгуш Доржунун дамыраа чанымыста ам-даа дириг хевээр агып чыдар.

Чылар-чылбас бырлаңнаажы

Чыраа аъттын кылажы дег,

Дамырак суг чаным-биле

Далажыксап агып чыдыр.

(«Дамырак»)

Эрткен үе, ылаңгыя чашкы шаг дугайында шүлүктөр муңчок, а оларның аразында бодунун онзагай хээр чырыгы-биле ылгалып, тускайлап турар одуруглар бар. Монгуш Доржунун «Чашкы шаамның өңүүнүг» деп шүлүүнде ол хуулгазын чырык номчукчунун сеткилин көрүжүгө көстүп кээр, оон тыныжы безин ала-чайгаар тыртылып, карааның чажы бүлдеш кынныр:

«Чанган кушту чеже катап үдээнивис,

Чашкы шагны чеже катап уткаанывис

Сагыш-сеткил шынаазында бөгүнгө дээр

Чайык соонда чөлээш ышкаш

артып калган»

Хензиг үе иштинде көзүлгөш, эсти хона бээр чөлээштин чырыгы чежемейниң хээр чуга-даа болза, бо одуругларда чашкы шагның бузулбас, үрелбес тураскаалы бооп артыпшаан. А ол тураскаал кайда, чүде-даа

Монгуш Баяновичинин дугайында ышкаш дыңналыр.

Николай Рубцовтун «Тихая моя родина» деп шүлүүндө каш одуругларны сактып кээлиңер:

«Тихая моя родина!

Ивы, река, соловьи...

Мать моя здесь похоронена

В детские годы мои.

... С каждой избою и тучею,

С громом, готовым упасть,

Чувствую самую жгучую,

Самую смертную связь...»

Бо одуругларның авторун орус чон кайы хире хүндүлөп, оон салым-чаянның мөгөй-ип, оон адын мөгөждидип чоруур ийик? А тыва дылда шак-ла ындыг бедик деңгелдиг «Чойганмаа», «Ыдымның өлгөиниң», «Оттуг чечек», «Ховуга бодал» болгаш өске-даа чогаалдарны, тыва поэзияның «Баштай душкан хүнүвүстү // Байырлал дег сактып келдим», «Амыдырал – шинчиттинмиз // Кокпазы чок кадыр сын-дыр. // Аас-кежи – көвүрүг чок // Хоойлу билбес дажыг хемдир», «Ыржым ай-ла сээң-биле // Бодал солчуп хонуп тур боор», «Хову черде хөөрү бодум // Хойлап алгаш чораай мен дег», «Сени көргөн санымда-ла // Сергээр» хөңнүм черле чок-тур», «Кударалын менээ келгеш, // Куспаан дөгөп хонганзыг-даа», «Аяс хүнге мени черле дөмейлеве, // Ажа бээрге караңгы дун дүжүп келир // Оргу шөлдүн чечээ-биле деңгеле-даа, // Орай күзүн онуп калыр кээргенчиг», «Сылдыстыг дээр, сырынныг чор // Сымыранчып тура хончук», «... Ынакшылды ырлажыптаал. — // Чүректериниң кандызы-даа, // Чүгле ынчан көстүп келир» дээн чижектег езулуг-ла алдын одуругларын бижип каан Монгуш Доржунун ады амгы үеде, ажыы-биле чугаалаарга, утундурар чыгай берген деп болур. Ол чүге ындыг болганы? Бо айтырыгга харыылаар дие, Монгуш Баяновичинин омур-хевирин, аажы-чаңын, салым-чолун болгаш оон-биле чергелештир бистиң нитилелистин чедер-четпес талаларын база сайгарып көөрү негетинер апар. Бо кыска чүүлге делгем болгаш ханы сайгарылга кылыры болдун-мас-даа болза, ол дугайында каш сөс-биле-даа болза, чугаалап каары чугула.

Монгуш Баянович Доржу бодунун үезинде чогаал теориязы болгаш мергежилин талазы-биле эң шыырак билиглерлиг, бедик культуралыг, улуг салым-чаянның шүлүкчү чораан.

Бодунун шүлүүнде «Хөңнүм чымчаа салгынга удур чада туткан торгу пөс-ле» деп бижээни дег, хөлчок чымчак, топтуг, экиргек кижичүрэн. Кижилерге чымчак хамаарылгалыг, улус дугайында, база бир шүлүүнде ышкаш, «Домак билбес чаштар ышкаш, // Олар кем чок артып калзын» деп сеткип чораан.

«Кижилерге хилинчек чок

Бора-хөкпеш сагындырар,

Хире-хире ыы-сыылыг

Борбак чүрээм сөңээ берейн»

(«Бодал»)

Кижичүрэн хензиг чүве
Бүргедиптер дүлгээзинниг.
Кижичүрэн хензиг чүве
Бүлдейтиптер сорунзалыг...
Монгуш Доржу.

Бо одуругларны номчутарга-ла, Монгуш Доржунун омур-хевири карактарга ала-чайгаар чуруттунуп көстүп кээр. Шынап-ла, кижиге ол хинчек чок, а харын-даа бодунун салым-чаянның, кызыл күжүн, мергежилин болгаш билиглерин чонунга харам чокка өргүп чораан улуг чүректиг, чылыг сеткилдиг кижичүрэн. Чеже-чеже чогаалчы эш-өөрүңгө арга-сүмези-биле дуза кадып, чогаалдарын эде-хере тыртып берип чорбаан дээр! Ол алдарлыг ат-сып-даа, шаңнал-мактал-даа албайн чораан.

1980 чылдарның эгезинде бүдүү бижип чораан шүлүктерини ол үениң аныак-даа, улуг-даа чогаалчыларынга көргүзүп чораан мен, ынчалза-даа оларымны парлалга үндүреринге хензиг-даа дуза көрбейн чордум. Оон бир-ле катап өөм иштинин сүмези-биле шүлүктөрлиг кыдыраажымны Монгуш Баяновичке корга-корга апарып бердим. Ол кыдыраашты номчаан соонда, Монгуш Баянович мени холумдан чедип алгаш, чаңгыс хүн иштинде «Тываның аныктары», «Шын» солуннарның болгаш «Улуг-Хемниң чалгылары» радиодамчыдылганың редакцияларына эдертип чедирип тургаш, бүгү-ле эжиктерни ажыдып берген чүве. Шак ынчаар ол мени тыва литератураның делегейинче бодунун буянныг холу-биле чедип алгаш, кирип кагжык. Өске кым-даа эвес, а барып-барып Монгуш Доржу мээң уран чогаалче оруумну уштап-баштап бергенинге, оон чылыг холун тудуп, чымчак сөзүн дыңнап чораанымга бүгү назынымда өөрүп, чоргаарланып чор мен. Алдарлыг ат-сып, ачы-хавыга азынмаан, аар улуг эжиктерлиг кабинеттерге алгыг делгем стол артынга чымчак ширээлерге олурбаан-даа болза, оон кара чаңгыс чылыг сөзү менээ ол-ла бүгү чүүлдерден артык үнелиг болгаш аар деңгелиг.

Кижичүрэн хээр дээрзин бүгү бодунун бүдүжү-биле хандыр билип чораан шүлүкчүнүн чогаалдары база ындыг – кижилерге болгаш сөске камныг, өртемчейге, бой-дуска, төрзэн черинге, улус-чонга, амыдыралга болгаш чырык, чараш чүүлдерге ынакшылдыг, эргелелдиг көрүштүг. Оон кайы-хамаанчок сөстөр чашканналас, сеткил-сагышка суйбай аарак дээр турар ышкаш сагындыр поэзиязын хензиг-даа боралгак чок өттүр көстүп турар дамырак сугга дөмейлөп болур. Оон бөдүүн алыс дөзүндө нарын болгаш бедик шынарлыг, оон хээр чуга одуруглары кандыг-даа ыткыр кыйгырыг, сургаашкын, карак чылчырыктаар чайырыг чараштаашкын чокка, кижилерниң чүректеринге ол бүгүндө дүргөн болгаш чазыг чок дээртер шынарлыг. Шак ынчаар бижириде, кижиге дыка бедик иштиги культура херек. Бодунун бүдүжүндө ужукталып үнген эстетиказынга ол бүгү назынында шынык болуп арткаш, поэзия делегейинге бодунун онзагай бойдуштуг, аяс болгаш эңерелдиг дээрлиг, чылыг-чимчак сеткил долган ортулуун бодарадып чаяп каан. Ол ортулукта ынакшылдың «оттуг чечектери» саглаңайнып, чырык сеткилдин «өшпөс кезээ» үе-шагның хат-шуурданынга, хар-чаъзынга аштырбайн, чырыын болгаш чылыын өргүп, хып чыдар.

Амгы үениң сөс деңгизин-даа, чогаал тургузуун-даа, делегей байтык, төрзэн тыва культуравысты-даа таптыг шингээдиң албайн, чогаалчы ат азынганнарның хөй болгаш утка чок шимзэн-дааштыг бижимелдери, үрлзэн хемнин боралгаа дег, улуг суг-биле кады агып бада бээр, а Монгуш Доржунун чогаалдары, дүвүнде чүзүн-бүрүн сай-даштары тода көстүп чыдар арыг суглуг хем дег, чүректөрже агып кирип артып калыр.

Удавас Тываның ном үндүрер чери Монгуш Доржунун чогаалдарының шилитинген кеззэн үндүрер. Ынчангаш Монгуш Доржу аттыг хуулгазын ортулукче ис базып кирип, оон өшпөс кеззэнге сеткил-хөңнү-нерни чылдып ап, херелденип чыраан оттуг чечектерин дилеп, селгүүстөп чораш, чаңгыс пактан-на карак чырып кээр арыг суун катап амзаар аргалыг боор бис.

Эдуард МИЖИТ,

ТГШИ-ниң чечен чогаал секторунун улуг эртем ажилдакчызы.

Ноябрь 13 — “Ак даянгыш хүнү”

ШЫДАМЫК, ТУРА-СОРУКТУГ

Чырык черге аяс хүн, каас-чараш бойдус көрбөзи — амыдырал-чуртталганың аар чүктешкини дег берге-ле. Ынчанга бодалымны бижиир бетинде, Анатолий Монгуштуң “Ак-ла өңнүг даянгышым” деп ыры-биле эгелээр-дир мен, чүге дээрге бо ырыны караа көрбөстөргө тураскааткан:

Базар изим, баар оруум
Баштай сунга, билип аарым
Айбылаарга, чажам дивес,
Ак-ла өңнүг даянгышым!
Ноябрь 13-те Бүгү-делегейниң
“Ак даянгыш хүнү” демдегеп
эрттирер бис. Бо хүнү план езу-
гаар чылдың-на эрттирери шупту-
вуска чаңчыл апарган. Радио, теле-
видение, солун ажылдакчылары
база бо хүнү билер апарганнар.

Тываның Караа көрбөстөр
ниитилелинде 170 кижилер хаара тут-
тунган. Оларның аразында кандыг
эртемниглерни чок дээр — башкы,
эмчи, тудугжу, чолаачы, малчын
дээш, хөй-хөй шаңнал-мактал-
дарны эки үре-түннелдиг күш-
ажылы дээш алганнар кайы көвей.
Эки үелерин олар чоргаарал-биле
сактып чугаалажы бээрге, дыңнап
олурган кижилерниң сагыш-сет-
кили ала-чайгаар ынаар-ла саргып
келир. Чамдыктарының хомудаан
сеткилинден ыйнаан, карактарының
чажы кем чок бадып келир.

Кым-даа аар-човулаңга тавар-
жып азы туттуруп болур, а караан-
дан чарлыр деп чүве ындыг амыр
эвес. Кажан амыдырал аартап,
баксырап эгелээрге, чамдык ажи-
төл караа көрбөс кижизин шала
аартыктай бээр база чажыт эвес.

Кады чурттап олурган эжи суг
“кызыл-дустай” бээрге, аш-чем,
идик-хеп чуп бээр кижизин чок артып
калыры кайы хире берге апарын
билип олур боор силер. Эңылаңгыя
кудумчуда ак даянгыш тудуп
алган чоруур кижилер дээрге, ка-
раандан чарылган кижилер-дир.
Олар орук кежилдир эртип чадап
турда, басып каар дег халчыл эртип
турбайн, чедип алгаш, эрттирер
каар болза, аңаа улуг ачы-буяны
чедиргениңер ол болур. Чижээ,
эмчиге караа көрбөс хөөкүйлер
хан дужаар дээн болза, оларны
оочурга кичээнгейге-даа албайн,
тоомча чокка, бажындан ажа хал-
чый бээрлер бар боорун караа
көрбөс инвалидтер хомудап чугаа-
лаар боор-дур. Чеже-даа билбес,
көрбөс ышкаш-даа сагындырза,
олар сеткилинден шупту чүвени
билип турар деп билзе эки боор,
хүндүлүг чонум. Бистер Кочетов
кудумчузу 27-де бичии бажыңга
среда санында-ла чыгып кээр бис.
Библиотека ажылдакчылары деле-
гейде кайда-чү болуп турарын
биске солундан номчуп, баша ол
ышкаш Пенсия фондузу, социал-
дуза департаментизиниң специа-
листтерин чалаарымыска, олар ка-
раа көрбөс инвалидтерниң билдин-

мес айтырыгларыңа долу болгаш
чедингир харыларны берип ту-
рарлар. Болуп турар байырлардан-
ны хилис эрттирбейн, янзы-бүрү
оюн-тоглааны, концерттерни орга-
низаптап турар бис. Кожавыста
Хоочуннар бажыңында турар инва-
лидтерге каш удаа концерттиг аал-
даашкыннарны организаптаан бис.

Чежемейниң-даа үе берге бол-
за, оң элзининге алыспайн, олар-
ның караа көөр кижилерден чыда
калбайн, тура-сорукуг ажылдап-
чурттап чоруунга сеткилимден
өөрүп чоруур мен. Чоокта чаа
Красноярск хоорайга Тиелелениң
65 оюнга тураскааттыңан “Тиелел-
ениң салюду” деп зона мөөрейин-
ге киришкеш келдвис. Бо дээрге
оларның амыдыралга чүткүлү, де-
мисели-дир. Маңаа Алдын-кыс
Монгушту, Сержинмаа Ховалыгы,
Омак Сайгыны, Геннадий Мон-
гушту, Надежда Дербинаны, Елена
Уваркины, Евдокия Залуцкаяны,
Николай, Татьяна Золотухиннерни
дээш, өскелерни-даа чоргаарал-
биле адап болур.

Ынчанга аарыг байдалыңа
алыспайн, тура-сорукуг-биле чурттап
чоруур ол кижилер дугайында
чүлүмүнү баштайгы ырың төнчүзү-
биле доостум:

Көөр чонга сагындырыг
Көрбөстөргөң сүлдөзү бооп,
Аңдым болган, хөлгөм болган
Ак-ла өңнүг даянгышым.
Даянгышым, даянгышым,
Ак-ла өңнүг даянгышым!
Ирина БЮРБЮ.

Салым-чаян

АЧЫ-БУЯНЫН ӨРГҮП ОРАР...

Сарыг шажын өөредин, оң езулалдарын тыва чонга
айтып, буянын үлө бүдүрүп чоруур Станислав Күжүгетович
Серенот бо хүннерде алдан харлап турар. 1991 чылдан бээр
Улуг-Хем кожуунуң Хайыракан суурунга буддизм өөредин
бодарадып, чонунга ачы-дуза көргүзүп эгелээннерниң
бирээзи. Ол үеде чонга канчаар-даа аажок берге үе турган.
1994 чылда Кызылга «Даши чойнхорлин» ниитилелин ол тур-
гузуп, чонунга бараан болуп келгенинден бээр 18 чыл болган.

Бүгү Тываның булуңнарындан
чон аңаа кээп, ачы-буянын ап кел-
ген. Ол — чүгле сарыг шажынчы
ак лама-башкы эвес, улусчу эмне-
чи, эртем-билигиг, арга-дуржул-
галыг, хөйүнү көргөнгөң бирээ-
зи. Бурган башкының өөредин
Станислав Күжүгетович чонунга ак
сеткилдиң-биле айтып чоруур. Ол
дег дузаарга, төрүмелинден чү-
дүлгеге салым-чаянның, чонун
шын орукче углап, улустуң сеткил-
сагыжын бо кризистин берге үезин-
де оожургадып, ачы-дузанын көр-
гүзүп олурар.

С.К.Серенот медицина учили-
щезинге өөренип турда, оң кады
өөренип чораан эштеринден дың-
наан мен, чүве эндебес, элдеп киж-
дирлер. Бичии чаштарның сыл-
дангызын эдип турда, дыка шы-
рак. Төрүмелинден бажында кем-
дээшкениң уйнуу 2 хар үезинде
чугаа-сооду үнмес, моораар, дүне
удурундан коргар турган. Ол үеде

лама-башкы аңаа дузалаан, эмчи-
лер безин мооравастай бергенин
кайгаан. Чамдыкта аараан, грипп,
чөдүл соонда, кижиниң мага-бо-
дунга нарыдаашкыннар болганда,
эмчилер аарыгы тодарадып чадай
бергенде, бо башкыга чедип, улуг-
бичии хөй улус кирип тургаш, шын
эмнээшкенин ап турган бис. Чоок
кижилеривис улуг аарыгга бас-
тырып, өлүм-чидимге таварышкаш,
башкыга номчулга кылдыртып,
сагыш-сеткиливисти оожургадып
алыр турдувус. Ада-ием соңуг-
мурнуг 82 харлыында чок болган-
нар, бодум сагышсырап, аарып
туруп берген мен, ынчан хонук
номчулганын кылдыртып тургаш,
чиик эрттирдим. Хай-бачыттан,
каракка көзүлбес будулгаазын
күштерден камгалал номчулга
кылдыртырга эки боор чораан.
Хей-аңды кудулаан, чылы кирген
үеде база кижик баксыраар, ынчан
база хей-аңт тугун бербишаан, улуг

номчулганы башкы кылып бээрге,
дыка эки.

Станислав Күжүгетовиче
барып турганым үеде көрдүм, өг-
бүлелер ажы-төлү, төрөл бөлүү-
биле аңаа кээп турар боор чорду.
Оваа дагырда, хонук эрттирерде,
уруг-дарыын өглээрде башкыдан
арга-сүме, номчулга ап кээр чон
кончуг хөй. Каракка көзүлбес кара
күштерни бистен адырып чоруур
башкывыска мөгейип, тейлеп
чоруур бис.

С.К.Серенот башкы 2009 чылда
«Аржаны и грязе-солевые озера»
деп номун тыва дылче очулдурга-
ш, чырыкче үндүргөн. Эм-таң өртээ
аартаан бо үеде, бо ном чонга ды-
ка ажыктыг. Аржааннарда, хөлде-
ривистин малгаш, дузунга кирип,
кандыг-даа аарыг-аржыктан эмне-
нип алырыңа бо чаа номун ужу-
дузасы улуг. А он сес чыл иштинде
чонунга чедирип келген ачы-буя-
нын үнелеп четпес эртинге дег деп
бодар мен.

Төрзөн чонум, төрөл бөлүүм
мурнундан башкывыска 60 харла-
нын таварыштыр узун назынын, каң
дег кадыкшылды алгап-йөрээп,
чонунга ам-даа хөй чылдарда
бараан болуп, ачы-буянын көргү-
зерин күзээр-дир мен.

Александра МАРТЫЙ-ООЛ.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35,
редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94,
бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru (shyn@mail.ru).
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура,
өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый, очулга —
2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94
телефонче долгаар.
Неделяда үш каттап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 8305. Чагыг 130. Номерни парлагже дужаганы; график
езугар — 21.00, херек кырында — 20.00.

ШЫН
Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ЮБИЛЕЙИҢ-БИЛЕ!

Бай-Тайганың Кара-Хөл суурда чурттап чоруур эргим
ававыс Чечекмаа Дамдыновна ХОМУШКУ ноябрь 12-де 60
харлаар. Ол 35 чыл садыг шугумунга ажилдаан.
«Кооперацияның тергенини» херек демдээниң эдилекчизи,
күш-ажылдың хоочуну. Ававыска изиг байыр чедирбишаан,
бо одуругларны бараалгаттывыс.

Алдангы хар бедик артын харап ора,
Амыр эвес чуртталганы эртип келдиң.
Алды кызың өстүрер дээш,
Амыр-дыш чок чүнү кылып чорбадың дээр.
Сеткиливис ханызындан ававыс сээ
Черге чедир күдүк басып мөгейбишаан,
Чечектер дег уйнуктарың, уругларың, күдээлерин
Аас-кежик, кадыкшылды күзеп тур бис.

Уруглары, күдээлери, уйнуктары,
Кызылда дуңмазы база күдээзи.

ДЕРИГ-ХЕРЕКСЕЛДЕРНИ САДЫП
ТУРАП

Тууйбу кылыр дериг-херекселдерни садып тур мен.
Бүдүрүкчүлүк — шакта 200 кезек. Бир дериг-
херекселди автомашинага орнап тур мен.
Тел.: 8-9620610097, 6-42-40, М.Б.Саая.

Чагаалар аразындан

ЭМЧИВИС

Бис, Чаа-Хөл кожуунуң
бөлүк иелери, «Шын» солунче
кайгамчык буянын, ак сеткилдиг
эмчивис дугайында бижижес-
дивис.

Светлана Иргитовна Биил-оол
хөй чылдарның дургузунда Чаа-
Хөл суурунун гинеколог эмчизи
болуп, ак сеткилдиг ажылдап кел-
ген. Ажылы дээнде, ол уйгу-чыдын

билбес. Чаш төлдер база иелер кан
кадык болзун дээш, кызымак
ажылдап чоруур. Светлана Иргит-
овна чаңгыс-даа ие, чаш төл багай
божудуп көрбээн, хүлээнген ажи-
лынга дыка харысалгалыг, бер-
динген. Мергежил талазы-биле
билиин доктаамал бедидип, өөре-
нип турар. Ол эргим, чассыг, чап-
танчыг кызының энерелдиг авазы.
Чаа-Хөл суурунун бөлүк херээ-
жен чурттакчылары.

Кыс-оол Ширимаевич ХУРУМА

Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу, күш-
ажылдың хоочуну, «Тывакобальт» комби-
надының баштайгы тыва тудугжуларының
бирээзи, өг-бүлениң ынак ачазы, кырган-
ачазы Кыс-оол Ширимаевич Хурума 79
харлап бар чорааш, хенертен мөчээ.
2009 чылдың ноябрь 13-те 11.00 шакта Чеди-
Хөл кожуунуң Хову-Аксы суурунун Перво-
майская кудумчузуң 28 дугаарлыг
бажыңының 1 квартиразындан үндүрер.
Кадайы, уруглары, уйнуктары,
төрелдери.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга
палатасының депутаттары болгаш Аппарады Тыва Республиканың
алдарлыг ажылдакчызы, Делегейниң экология академиязының
хүндүлүг кежигүн-корреспондентизи

Дандар-оол Хаянгырбаевич
ООРЖАКТЫҢ

элекке мөчээни-биле холбаштыр чоок кижилеринге болгаш дөргүл-
төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип тур.

Хереглекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруун
камгалаар талазы-биле Федералдыг албанның Тыва Республикада
эргелелиниң коллективи санитар-эпидемиология адырынга 30 чыл
иштинде ажилдаан, 1981 чылдан 2009 чылга чедир Каа-Хем кожуунуң
санитар-эпидемиология станциязының башкарыкчы специалист-
эксперти, гигиенист-эмчи

Байлак Чаптыевна
АНЧИНИҢ

хенертен мөчээни-биле холбаштыр оң чоок кижилеринге болгаш
төрелдеринге ханы кажыыдалды илередип, үлежип тур.

Б.Ч.Анчиниң дугайында чылыг сактышкыннар кады ажылдап
чораан эш-өөрүнүң сеткил-сагыжыңа кезээ мөңгөде артар.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк «Тувакредит»,
Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг
коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде
регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май
14-те эде бүрткөөн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары
редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары
болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары
харыылаар.